



T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**“SİZE FARZ KILINMASINDAN KORKMASAYDIM...”
ŞEKLİNDE NAKLEDİLEN HADİSLERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nurullah YAĞCI

BURSA – 2024



T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**“SİZE FARZ KILINMASINDAN KORKMASAYDIM...”
ŞEKLİNDE NAKLEDİLEN HADİSLERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nurullah YAĞCI

Danışman:

Doç. Dr. Mutlu GÜL

BURSA – 2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim, Hadis Bilim Dalı'nda 702223044 numaralı Nurullah YAĞCI'nın hazırladığı "Size Farz Kılınmasından Korkmasaydım..." Şeklinde Nakledilen Hadislerin Değerlendirilmesi konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, .../.../... günü - saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Doç. Dr. Mutlu GÜL

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞAKAR

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan DOĞANAY

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

...../...../ 20.....



YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 25/06/2024

- 1- Tez Başlığı / Konusu: "Size Farz Kılınmasından Korkmasaydım..." Şeklinde Nakledilen Hadislerin Değerlendirilmesi
- 2- Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 70 sayfalık kısmına ilişkin, 25/06/2024 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %19'dur.
- 3- Uygulanan filtrelemeler:
- 4- Kaynakça hariç
- 5- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç
- 6- Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
- 7- Gereğini saygılarımla arz ederim.

25/06/2024

Adı Soyadı: Nurullah YAĞCI
Öğrenci No: 702223044
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı: Hadis
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Doç. Dr. Mutlu GÜL
25/06/2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum *"Size Farz Kılınmasından Korkmasaydım..."* Şeklinde Nakledilen Hadislerin Değerlendirilmesi adlı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

25/06/2024

Adı Soyadı : Nurullah YAĞCI
Öğrenci No : 702223044
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Hadis
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Nurullah YAĞCI
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Hadis
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mutlu GÜL

“SİZE FARZ KILINMASINDAN KORKMASAYDIM...” ŞEKLİNDE NAKLEDİLEN HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kuran’daki genel hükümlerin detaylarını açıklamada, sınırlarını belirlemede, detaylarıyla anlatılan hükümleri uygulamada, tarif etmede, anlaşılmayan kısımları aydınlatmada ve tefsir etmede Hz. Peygamber (sav), kaçınılmaz ve inkar edilmez bir görev üstlenmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber’in (sav), geçmişten günümüze tartışma konusu olsa da Kuran’da bulunmayan meseleler hakkında hüküm koyma gibi bir yetkisi ve görevi de vardır. Hz. Peygamber’in (sav) Kuran dışı vahiy aldığı ve teşri yetkisinin varlığı ön kabulüyle hazırlanan bu tez, Hz. Peygamber’in (sav) vazetmekten caydığı hükümlerin değerini sorgulayarak konuyu bir adım ileriye taşıma gayesindedir. Çalışma, genel olarak başlıkta belirtilen formda nakledilen hadislerin tespitini ve mana olarak yakın bulunan hadislerle birlikte tahlilini konu edinmektedir. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, metodu, kaynakları ve öneminden bahsedilmektedir. Birinci bölümde, Hz. Peygamber’in (sav) hüküm koyma yetkisi ile bu hükümlerin geçen zamana ve değişen faktörlere göre gelişen farklı algılanış biçimleri ortaya konmaktadır. İkinci bölümde, başlıkta belirtilen formdaki hadisler şerhlerdeki yorumlarıyla birlikte sıralanmakta daha sonra bu hadislerin teşri değeri belirlenmeye çalışılmaktadır. İkinci bölümün sonunda ise bu hadislerin mana bakımından farklı ilimlerle ilişkili değerlendirmesi yapılmaktadır. Sonuç bölümünde de çalışma boyunca ulaşılan bulgular değerlendirmeye tabii tutularak aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Hz. Peygamber, Hadis, Rivayetler, Farz, Hüküm.

ABSTRACT

Name and Surname : Nurullah YAĞCI
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic İslamic Sciences
Branch : Hadith
Degree Awarded : Master
Supervisor : Doç. Dr. Mutlu GÜL

Evaluation Of The Hadith Narrations that has the expressions like “If I Hadn't Been Afraid That It Would Be Obligatory/Fard For You...”

The Prophet (pbuh) has undertaken an inevitable and undeniable task with explaining the details of the general provisions in the Qur'an, determining its limits, applying them, describing the provisions explained in detail, enlightening and interpreting the incomprehensible parts of it. In addition, Prophet (pbuh) also has the authority and duty to make judgements about issues that are not found in the Qur'an, although it is the subject of discussion from past to present. This thesis, which was prepared with the presupposition of that the Prophet (pbuh) received non-Qur'anic revelation and has an authority to impose provisions, aims to take the issue one step further by questioning the value of the provisions that the Prophet (pbuh) has choose not to rule in. The research generally discusses the determination of the hadiths conveyed in the form specified in the title and their analysis together with the hadiths with a close meaning. In the introduction section, the subject, purpose of the study, used method, resources and importance of the research are mentioned. In the first part, with the authority of the Prophet (pbuh) to make adjudication, different ways of perception of these provisions that develop according to the time and changing factors are revealed. In the second part, the hadiths in the form specified in the title have been listed with their interpretations found in the Sharh (commentary) literature and then the judicial value of these hadiths were tried to be determined. Also, at the end of the second chapter, these hadiths were evaluated in terms of meaning relation to different sciences. In the conclusion section, the findings obtained throughout the study were conveyed together with their evaluations.

Key Words:

The Prophet, Hadith, Narrations, Fard, Provision.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÖN SÖZ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	2
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ	2
B. ARAŞTIRMANIN METODU VE YÖNTEMİ	3
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN HÜKÜM KOYMA YETKİSİ

I. KURAN SÜNNET İLİŞKİSİ	6
A. Sünnetin Kuran Karşısındaki Konumu	8
1. Sünnetin Kuran'ı Teyit Etmesi	8
2. Sünnetin Kuran'ı Beyan Etmesi	9
a. Mücmeli Beyan	9
b. Umumu Tahsis	10
c. Mutlakı Takyid.....	10
3. Sünnetin Kuran'ı Neshetmesi	11
4. Sünnetin Kuran Dışı Hüküm Getirmesi	12
B. Hz. Peygamber'in Koyduğu Bazı Kuran Dışı Hükümler.....	15
II. BAĞLAYICILIK BAKIMINDAN SÜNNET ALGISI	19
A. Sahabe Dönemi Sünnet Algısı	21
B. Tabiin ve Müçtehit Alimlerin Sünnet Algısı.....	22
C. Mezhepler Sonrası Sünnet Algısı.....	24

D. Son Dönem Alimlerin Sünnet Algısı	27
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN EMRETMekten VAZGEÇMESİNİN DİNDEKİ KARŞILIĞI

I. RİVAYETLERDE FARZ, VACİP VE SÜNNET KAVRAMLARI	31
A. Farz Kavramı	31
B. Vacip Kavramı	32
C. Sünnet Kavramı.....	34
II. “SİZE FARZ KILINMASINDAN KORKMASAYDIM...” ŞEKLİNDE GELEN RİVAYETLER	36
A. “Ferada” Fiili ile Gelenler.....	36
B. “Ketebe” Fiili ile Gelenler	43
C. “Sekule” Fiili ile Gelenler.....	44
D. “Şakka” Fiili ile Gelenler.....	45
E. “Senne” Fiili ile Gelenler.....	47
F. Emir İfadesi Kullanılmayanlar.....	48
III. “SİZE FARZ KILINMASINDAN KORKMASAYDIM...” İFADESİNİN TEŞRİ DEĞERİ.....	49
IV. RİVAYETLERİN DELALET YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	54
A. Dinin Tamamlanmış Olması	54
B. İslam’ın Kolaylık Dini Olması.....	56
C. Hz. Peygamber’in Merhameti	58
D. Hz. Peygamber’e Soru Sorulması Sebebiyle Daha Önce Verilen Hükümün Değişme Olasılığı	59
E. Levh-i Mahfuz ve Hükümlerin Değişebilirliği.....	60
F. Rivayetlerin Tarihsellik Boyutu	63
SONUÇ	65
KAYNAKÇA.....	67

ÖN SÖZ

Kuran ve sünnet temeli üzerine inşa edilen İslam binası, kıyamete kadar müminler için en güvenli sığınak, en ferah yaşam alanı ve en huzurlu yuvadır. Hak ve sorumlulukların kesin bir şekilde belirlenmesi yönünden güvenli, helal ve fitrata uygun tavsiyeleri münasebetiyle ferah, zulmün her zemin ve şartta karşısında yer tutması ve toplumun barışına odaklı olması hasebiyle de huzurludur.

İslam'ın bu iki kaynağından, tamamı mütevatir şekilde nakledilerek bizlere ulaşan Kuran-ı Kerim'de, bazen detaylarıyla açıklayarak ama çoğunlukla genel hükümler koyarak bütün insanlığa hitap eden Allah (cc), bu hitaba elçi olarak da "üsve-i hasene" şeklinde tarif ettiği Hz. Peygamber'i (sav) seçmiştir. Hem Kuran'daki genel hükümlerin detaylarını açıklamada, sınırlarını belirlemede hem detaylarıyla anlatılan hükümleri uygulamada, tarif etmede hem de anlaşılmayan kısımları aydınlatmada ve tefsir etmede Hz. Peygamber (sav), kaçınılmaz ve inkar edilmez bir görev üstlenmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in (sav), geçmişten günümüze tartışma konusu olsa da Kuran'da bulunmayan meseleler hakkında hüküm koyma gibi bir yetkisi ve görevi de vardır.

Giriş ve sonuç dışında iki bölümden oluşan çalışma, Hz. Peygamber'in (sav) sünnetinin Kuran karşısındaki konumunu ve yukarda bahsettiğimiz işlevlerini konu edinerek başlamakta ve bu durumun başlangıçta sahabe olmak üzere sonraki nesillerde bağlayıcılık bakımından nasıl algılandığına değinerek sona ermektedir.

İkinci bölüm, rivayetlerde geçen ve hüküm ifade eden farz, vacip ve sünnet kavramları işlenerek başlamakta, çalışmanın ismini de aldığı "size farz kılınmasından korkmasaydım" şeklinde ve buna yakın manada gelen rivayetlerin teşri değeri konusu ile devam etmektedir. Daha sonra bu ifadelerin kullanıldığı sahih hadisler nakledilerek şarihlerin yorumlarından kısaca bahsedilmektedir. Son olarak söz konusu rivayetlerle alakalı akıllara gelebilecek soru işaretleri ve hadislerden çıkarılabilecek sonuçlar değerlendirilerek çalışma nihayete ermektedir.

Hz. Peygamber'in (sav) "farz kıldım, emrederdim" gibi varsayım içeren ama aynı zamanda hüküm de ifade edebilecek tabirlerinin farklı konu başlıkları altında hangi noktalara kadar uzanabileceğini keşfetmeye çalıştığımız bu tezin, alanı genişleyecek ve devamı gelecek çalışmaların ilki olabileceği düşünülmektedir.

Son olarak bu araştırmamızda her türlü destek ve yardımını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Mutlu GÜL'e ve ayrıca Dr. Mehmet ŞAKAR ile Dr. Ramazan DOĞANAY'a müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Her halde hemderdim olan Anneme, her zaman destekçim olan ve bilhassa kaynak temin etme konusunda kendisinden istifade ettiğim babam emekli müftü Osman Zeki YAĞCI'ya, öneri ve tavsiyelerinden faydalandığım ağabeylerim Dr. Süleyman Nuri YAĞCI'ya ve Muhammet YAĞCI'ya, çalışmamın bu aşamaya gelmesinde yardımları dokunan başta Enes KÖSE, Bedrettin BEDÜK ve Cihan SUBAŞI olmak üzere bütün dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Nurullah YAĞCI
Bursa 2024

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
Bkz	: Bakınız
Çev	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Hız	: Hazreti
Mad	: Maddesi
r.a	: Radıyallahu anh-Radıyallahu anha
s	: Sayfa
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
şrh	: Şerh Eden(ler)
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thc	: Tahric Eden(ler)
Thk	: Tahkik Eden
Ts	: Tarihsiz
Ö	: Ölüm tarihi
Vb	: Ve benzer(ler)i
Vs	: Vesaire

GİRİŞ
ARAŞTIRMANIN AMACI METODU VE KAYNAKLARI

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

İslam dini, Kuran'ın tenzil sürecinin tamamlanmasıyla birlikte temel ilke ve prensiplerini tamamlamıştır. Sosyal ve kültürel boyutuyla ise her zemin ve şartta değişim halini devam ettirmektedir. İslam dininin bu boyutuyla ilelebet varlığını ve etkisini sürdürmesi, zamana karşı sürekli gelişme göstererek dinamik bir yapı oluşturmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bunun bilincinde olan İslam alimleri hem Kuran'ı hem de sünneti, değişen zaman ve ihtiyaçlara göre yeniden yorumlamaktadırlar. Bundan dolayıdır ki İslam dini, Kuran ve sünnetin temel kaidelerinin çizdiği çerçeve içerisinde devinimini sürdürmekte ve bütün zamanların ihtiyaçlarını bu şekilde karşılayabilmektedir.

Sünnet; doğru anlaşılması ve güncelliğini koruması için, zamana ve şartlara göre değişmeyen yönleriyle ön plana çıkarılmalıdır. Bunu sağlamanın yollarından biri de Hz. Peygamber'in (sav) sözlerindeki asıl maksat ve manaları doğru bir şekilde kavramaktır.

Bu bağlamda araştırmamızda, öncelikle “Size farz kılınmasından korkmasaydım...” söylemiyle gelen rivayetleri ve farklı versiyonlarını tek bir çatı altında toplamak, hadis şarihleri tarafından rivayetlerin nasıl değerlendirildiğini gözlemlemek, söz konusu hadislerin içerik olarak İslam'ın hangi konularına temas ettiğini belirlemek ve tüm bunlara bağlı olarak Hz. Peygamber'in (sav) konumu ile alakalı daha berrak bir sonuca ulaşmak hedeflenmiştir.

Bu nedenle tezimizde konuyla alakalı rivayetler tespit edilmiş, içeriğinde geçen hususlar da delalet yönünden tahlile tabi tutulmuştur. Tespit etmiş olduğumuz rivayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği ve Hz. Muhammed'in (sav) bu hadislerdeki gayesinin ne olduğu genel manada anlaşılmaya çalışılmıştır.

Son olarak Hz. Peygamber'in (sav) ferdi olarak hüküm koyabilme yetkisinin yanı sıra, “Size farz kılınmasından korkmasaydım...” söylemiyle gelen ve bir hüküm ifade edip etmediği tam olarak kestirilemeyen hadisler üzerinde durmak tezimizin asıl hedefi olarak seçilmiştir.

B. ARAŞTIRMANIN METODU VE YÖNTEMİ

Araştırmada evvela konumuzla alakalı tüm rivayetlere *Kütüb-i Tis'a* çerçevesinde ulaşılmaya çalışılmıştır. *Kütüb-i Tis'a* dahilinde ulaşmış olduğumuz Hz. Peygamber'e (sav) nispet edilen merfu rivayetler esas alınmıştır.

Tezimiz giriş ve sonuç hariç iki bölümden teşekkül etmiştir. Giriş safhasında konumuzun amacı, önemi ve metodu üzerinde durulmuş ayrıca konumuzla ilgili genel nitelikte ve hazırlayıcı bilgilere yer verilmiştir.

Birinci bölümde çalışmamızın zeminini oluşturması bakımından Hz. Peygamber'in (sav) hüküm koyma yetkisi ve nesillere göre bağlayıcılık açısından değişimi konu edilmiştir.

İkinci bölümde, önce “Size farz kılınmasından korkmasaydım...” şeklindeki rivayetlerin teşri değerine değinilmiş sonrasında ise bu rivayetler ve mana olarak bu rivayetlere yakın olan hadisler metniyle ve tercümesiyle verilmiştir. Daha sonra rivayetlerin metin ve muhteva yönünden tenkidi yapılmış, hadis şarihleri tarafından rivayetlerin ne şekilde yorumlandığı aktarıldıktan sonra söz konusu rivayetlerden anlaşılabilcek diğer hususlara da değinilerek tezimiz son bulmuştur.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızı yaparken öncelikle Kuran'ı Kerim'den, el-Mektebetü's-Şamile programı yardımıyla *Kütüb-i Tis'a* başta olmak üzere hadis eserlerinden, konumuzla bağdaşık olması dolayısıyla klasik usul ve füru-i fıkıh eserlerinden ayrıca klasik ve modern tefsir kaynaklarından faydalanılmıştır.

Ulaştığımız rivayetlerle alakalı farklı yorumları inceleyebilmek için hadis şerhlerine başvurulmuş, hadislerin sıhhatleri bu yolla kontrol edilmeye çalışılmıştır. Senet ve metin tenkidi çalışmamızın asıl konusunu oluşturmadığı için cerh ve tadil eserleri bu noktada biraz daha arka planda kalmıştır. Zira çalışmamızda daha ziyade rivayetlerin anlaşılması ve onlardan hüküm çıkarılması üzerine odaklanılmaya çalışılmıştır.

Kullanılan terim ve kavramların daha sağlıklı anlaşılabilmesi ve araştırmanın ulaşılmak istenen gayeye uygun şekilde işlenebilmesi için ilk devir sözlüklerinden yararlanılmıştır.

Karşılaşılan kavramların anlaşılması yönünde bu tip eserlerin, özelde araştırmamız genelde ise bütün çalışmalar için gerekli bir başvuru kaynağı olduğu da bilinen bir gerçektir.

Tezin hedefine ulaşmak ve rivayetlerin güncelle bağlantısını kurmak noktasında da gerek hadis, fıkıh ve kelamla gerekse bilimsel araştırmalarla alakalı yakın dönem ve günümüz kaynaklarından faydalanılmıştır.



BİRİNCİ BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER'İN HÜKÜM KOYMA YETKİSİ

I. KURAN SÜNNET İLİŞKİSİ

“O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”¹ ayetinin muhatabı olarak dünyaya gelen insanoğlu, doğumundan ölümüne kadar hidayet ve dalalet seçeneklerini önünde bulmuştur. Takip etmesi ve kaçınması gerekenleri de net bir şekilde insana bildiren yine yüce yaratıcının kendisi olmuştur. Şari’ bunun için kullarıyla aracısız, doğrudan bir iletişimi değil; kimi zaman kitap, kimi zaman sahife ve onu açıklayacak peygamberler göndererek veyahut sadece peygamberler vasıtasıyla kuracağı bir iletişimi tercih etmiştir. Bu durum ilk insan Hz. Adem’den (as) son peygamber Hz. Muhammed’e (sav) kadar bütün insanlığı kapsayacak şekilde² geçerliliğini ve devamlılığını korumuştur.

Allah Teala (cc) son kitap olarak Kuran’ı Kerim’i son peygamber olarak da Hz. Muhammed’i (sav) seçmiş ve yine Kuran’ı Kerim’de O’na ittibayı³ ve itaatı⁴ kesin bir dille emretmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (sav) davranışları, ahlaki özellikleri, siyasi, askeri ve ekonomik her türlü tutumu hatta örfi bir zemine oturan günlük hayatı ve giyim kuşamı dahi müminler için örnek teşkil etmiş; tavsiyeleri emir, adımları takip edilecek bir yol telakki edilmiştir. Kendisine indirilen Kuran’ı⁵ en güzel şekilde anlayan, açıklayan ve yaşayan ve hatta ahlakı Kuran olan⁶ Hz. Peygamber’in (sav) sünnetini daha az önemsemek de yaratıcının ona verdiği kıymet ile pek bağdaşmayacaktır. Bu durumda Kuran ile sünnet ilişkisinin bütünlüğü ve birlikteliğinin, dinimizin yadsınamaz bir gerçeği olduğunu söylemek de yanlış olmasa gerektir.

Allah Teala’nın (cc) her millete peygamber gönderip yalnızca bazılarını kitap veya sahife ile desteklemesi, peygamberlik müessesesinin kitapla hem iç içe olduğunu hem de ehemmiyetini göstermesi bakımından yeterlidir. Yani Allah Teala (cc) bazı toplumları kitap indirmeksizin yaşayan bir örnekle ıslah etme yolunu seçmiştir. Lakin bunun aksi bir

¹ el-Mülk, 67/2.

² en-Nahl, 16/36.

³ Âl-i İmrân, 3/31.

⁴ Âl-i İmrân, 3/32.

⁵ en-Nahl, 16/44.

⁶ Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu‘ayb el-’Arna’ût- ‘Âdil Murşid v.dğr (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1421/2001), XLI/148.

durum vaki değildir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) de kitap gönderilen elçiler arasındadır. Burada “Biz sana Kuran’ı ve hikmeti indirdik”⁷ ayeti ile “Şunu iyi biliniz ki bana Kuran’ı Kerim ile birlikte onun bir benzeri de verilmiştir.”⁸ hadisi, bahsi delillendirmek açısından zikredilebilir.

Kuran ve sünnet ilişkisine dair alimler arasında ihtilaflar mevcut olsa da çoğunluk, sahih hadisin/sünnetin hüccet kabul edilmesi noktasında fikir birliğine varmış ve Hz. Peygamber’e (sav) boyun eğmeyi farz kılan ayetlerle görüşlerini desteklemiştir.⁹ Bu kabul, Allah (cc) ile irtibatı kesilmemiş olan peygambere, bazı hükümler noktasında Kuran üzerinde tasarruf hakkı tanınması fikrini de beraberinde getirmiştir. Hadislerin/sünnetin vahiyle bir irtibatı olmadığını iddia edenler olsa da¹⁰ Kuran dışı vahyin varlığına dair ayet ve hadisler, konuyla alakalı güçlü delillerdir. Aksi iddialar birtakım zorlama teviller ihtiva etmektedir. Açıkça Kuran’ı Kerim’de zikredilen, aşağıdaki hadisenin dahi yalnızca Kuran dışı vahyin varlığının delili sayılabileceği görülmektedir.

Hz. Peygamber (sav) eşi Hz. Hafsa’ya (ra) bir sırrından bahsetmiş o da bir başkasına bu sırrı ifşa etmişti. Hz. Peygamber (sav), Allah’ın (cc) haber vermesiyle bu durumu öğrenmişti. Bu olay Kuran-ı Kerim’de şöyle anlatılmaktadır: “Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamber’e açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi “Bunu sana kim bildirdi?” dedi. Peygamber “Bilen, her şeyden haberdar olan bana haber verdi.” dedi.¹¹

Mevdudi (ö. 1979) bu konuda şöyle demektedir: “Yüce Allah’ın (cc) Peygamber’ine (sav) anlattığını bildirdiği ayet Kuran-ı Kerim’in neresindedir? Eğer Kuran’da değilse o halde bu olay Allah Teala’nın (cc) Peygamber’ine (sav) Kuran dışında mesajlar gönderdiğinin

⁷ en-Nisâ, 2/113.

⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XXVIII/410; Suleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-‘Asriyye, ts.) Sünne 6.

⁹ Subhi Salih, *Hadis İlimleri Ve Hadis İstılahları*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 251.

¹⁰ İddialar için bkz. Toksarı, Ali, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Kayseri 1994, s. 105-114.

¹¹ et-Tahrim, 66/3.

ispatı değil midir?”¹² Muhammed Taki Osmani de: “İşte bu tam olarak ‘gayr-i metlûv vahiydir’ demektedir.”¹³

Aşağıda sünnetin Kuran karşısındaki konumu ve müstakil hüküm koymasına dair alimlerin görüşleri ile buna dair zikredilen bazı örnekler üzerinde durulacaktır.

A. Sünnetin Kuran Karşısındaki Konumu

Klasik kaynaklarda ayrı bir teşri kaynağı olarak kabul edilen sünnetin, Kuran’ı Kerim ile ilişkisi ve üzerindeki tasarrufu konusunda genellikle şu dört temel şekilden bahsedilmiştir.

1. Sünnetin Kuran’ı Teyit Etmesi

Hükmü asıl tespit eden Kuran nassının yanı sıra konuya dair aynı minvalde teyit edici ikinci bir nass olarak hadisin gelmesidir. Kuran’ı tatbik için gönderilen bir peygamberin pek tabii olarak birçok uygulaması ve ifadesi bu başlık altında değerlendirilebilir. Misal olarak Hz. Peygamber’in (sav) “Allah zalime mühlet verir, verir; sonunda onu bir cezalandırdı mı artık iflah olmaz”¹⁴ anlamındaki sözü ile Allah Teala’nın (cc) “İşte Rabbin zulmeden beldeleri yakaladığı zaman böyle yakalar. Şüphesiz onun cezalandırması çok acı ve çetindir.”¹⁵ mealindeki ayet arasındaki teyit ilişkisi burada zikredilebilir.

¹² Ebu’l Ala Mevdudi, *Sünnetin Anayasal Niteliği* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), 109.

¹³ Muhammed Taki Osmani, *Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı*, çev. Mehmet Özşenel (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2007), 34.

¹⁴ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru’l-Yemâme, 1414/1993) Tefsir 176; Ebû’l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî Muslim, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdubbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1374/1955) Birr ve’s-sıla 61; Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdubbâkî (b.y.: Dâru ‘İhyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, ts.) Fiten 22; Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ et-Tirmizî, *es-Sunen*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998) Tefsir 12.

¹⁵ Hûd, 11/102.

2. Sünnetin Kuran'ı Beyan Etmesi

Sünnet burada, açıklanma ihtiyacı duyulan Kuran nasslarını açıklayıcı hükümleri ve örneklik teşkil edici pratikleri barındırma özelliğiyle karşımıza çıkar. Sünnetin bir kısım detaylar ihtiva eden bu yönü şu üç noktada kendini gösterir:

a. Mücmeli Beyan

Mücmel, bir manaya delaleti açık olmayan, maksadın kesin olarak anlaşılması için açıklanması gereken söze denir. Mücmel oluşun bir değil, birçok sebebi olabilir.¹⁶ Sünnetin en önemli görevlerinden biri Kuran'ın mücmellerini beyan edip açıklamasıdır.

Konuyu misalle açmak gerekirse; Kuran'ın namazla ilgili emirleri mücmeldir. Çünkü Kuran'da, namazın nasıl, kaç vakit ve kaç rekat kılınacağından; farzlarından, vaciplerinin ne olduğundan, namazı bozan ve bozmayan şeylerden bahsedilmez. Hz. Peygamber (sav): "Beni nasıl namaz kılarken görüyorsanız siz de öylece namaz kılınız."¹⁷ buyurmak suretiyle hem bizzat uygulayarak hem de ilgili açıklamaları yaparak ayette sadece genel hatlarıyla mücmel bir şekilde bahsedilen namaz emrini beyan etmiştir. Kuran'ın namazla ilgili ayetlerinin tefsirine ve fıkıh kitaplarının namaz bahislerine bakıldığında, konunun tamamen sünnet ve hadislerle açıklandığı görülür. Bu durum, Kuran'la sünnetin birbirini nasıl tamamladığını ve Kuran'ın pratik hayata yansımaları demek olan sünnet var olmadan, bazı ayetlerin anlaşılmasının ve uygulanmasının mümkün olamayacağını bizlere açıkça göstermektedir.

Hz. Peygamber'in (sav) beyan ettiği mücmel Kuran ayetleri yalnızca ahkamla alakalı olanlardan ibaret de değildir. Bunlar arasında yaratılışın başlangıcını konu edinenler, kader ve gayb ile ilgili bazı noktaları açıklığa kavuşturanlar; kalbin hallerinden, geleceğe dair bazı haberlerden ve kıyamet saatinden bahsedenler; cennet ile cehennemin vasıflarını

¹⁶ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî el-Hanefî Ebû'l-Bekâ', *el-Kulliyât*, thk. 'Adnân Dervîş - Muhammed el-Misrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale., ts.), 42.

¹⁷ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Ezan 18, 27, Temenni 10; Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, thk. Huseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî (b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000) Salât 42.

bildirenler, ahlaki konuları ihtiva edenler hatta Kuran kıssalarından mücmel olanları beyan edenler de mevcuttur.¹⁸

b. Umumu Tahsis

Kuran'ı Kerim'de umumi hüküm bildiren ayetin sünnet tarafından daraltılması diye tanımlanan tahsis meselesinde, kavramın tarifinden ahkamına varıncaya dek birçok görüş ayrılığı bulunmasına rağmen,¹⁹ iki misal ile konuyu açıklamak istiyoruz.

Kuran'da usulüne göre boğazlanmadan ölmüş olan hayvanların etlerinin ve akıtılmış kanın haram olduğu bildirilmiştir.²⁰ Bu umumi bir hükümdür. Peygamberimiz (sav) ise balığın ve çekirgenin ölüsünün, karaciğer ve dalakta kalan kanın da helal olduğunu belirterek,²¹ umum ifade eden bu hükmü tahsis etmiş, daraltmıştır.

İkinci misal ise şudur: "Zina eden kadınla erkekten her birine yüz değnek vurun" ayetinde zina eden herkese yüz değnek vurulması umumi olarak emrolunmuştur. Lakin Resulullah bu emri bekarlara tahsis etmiş, evli olan erkek ve kadın için ise recm cezasını tespit etmiştir.²²

c. Mutlakı Takyid

Mutlak; teklik, çokluk veya vasıf gibi şeylere bakılmaksızın vazedildiği manaya delalet eden lafızdır. Başka bir deyişle mutlak, yalnız mahiyete delalet eder. Takyid ise mutlak bir lafzın vasıf, şart, zaman ve mekan gibi kayıtlarla sınırlandırılması anlamında kullanılmaktadır.²³

¹⁸ Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Gâlib b. 'Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: y.y., 1422), 1/11.

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisiinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)* (İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 1996).

²⁰ el-Mâide, 5/3.

²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 10/16; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, Sayd 9.

²² Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *Tuhfetu't-Talib bi-Ma'rifeti Ehâdîsi Muhtasari İbni'l-Hâcib* (b.y.: y.y., 1416/1996), 347.

²³ Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü)*, çev. Abdulkadir Şener (Fecr Yayınevi, 2005), 151.

Mutlakı takyid hakkında da şu iki misal verilebilir: Kuran'ın, hırsızlık yapan erkek ve kadının elinin kesilmesini emreden ayetindeki "el" lafzı mutlak olup²⁴, bu lafız omuzdan parmak uçlarına kadar olan uzvun tamamını kastetmek maksadıyla kullanılmaktadır. Bununla birlikte insanın sağ ve sol olmak üzere iki eli bulunduğunu bilmekteyiz. Bu noktada Resulullah (sav) sağ elin bilekten kesilmesine karar vererek mutlak olan bu lafzın hükmünü takyid etmiştir.

Bir diğer misal de şudur: “Birinize ölüm geldiğinde eğer mal bırakıyorsa; anaya, babaya ve yakınlarla uygun bir şekilde vasiyet etmesi Allah’tan korkanlar üzerine bir borçtur.”²⁵ ayetinde vasiyet mutlak bir biçimde kullanılmaktadır. Hz. Peygamber (sav) ise vasiyet edilecek malın en fazla üçte bir oran olduğunu²⁶ belirterek mutlak bir ifadeyi takyid etmiş olmaktadır.

3. Sünnetin Kuran’ı Neshetmesi

Lügatte bir şeyi olduğu yerden başka bir yere nakletme manasına gelen nesh, terim olarak ise “geçerliliğini yitirmiş olan hükmün yerine gerekli olan yeni bir hükmü getirmek için önceki hükmün dayandığı şer’i delilin başka bir delille kaldırılması” şeklinde tarif edilir.²⁷ Ayetin ayetle neshi noktasında bu tarif tahlil edildiğinde ilahi vahyin ismetiyle çelişir gibi görünse de Cürcânî (ö. 816/1413), neshin bizim anlayışımıza göre tebdil, Allah’ın ilmine göre ise hükmün müddetinin beyanı anlamına geldiği kaydını düşerek bu çelişkiyi şu şekilde gidermeye çalışır: “Şeriatta nesh, hüküm sahibinin şer’i hükmün sona ermesini açıklamasıdır. Allah katında hükmün sona ermesinin ne anlama geldiği malumdur; ancak bizim bilgimize göre hükmün sona erdiğini bildiğimiz nasih ile hükmün devamlılığı ve kalıcılığı söz konusudur. Bizim nazarımızda ise bu husus bir tebdil ve değiştirme

²⁴ el-Mâide, 5/38.

²⁵ el-Bakara, 2/180.

²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3/50,73,77,79,81,83,92; Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, Vesâyâ 7; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3, Cenâiz 35, Vesâyâ 3, Nafakat 1, Merda 13; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Vasiyye 5, 10; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, Vesâyâ 5; Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Vesâyâ 2; Tirmizî, *es-Sunen* Vesâyâ 1; Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Gûdde (Halep: Mektebetu'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1406/1986) Vesâyâ 3.

²⁷ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk. Heyet (Beyrut: y.y., 1403/1983), 240.

demektir.”²⁸ Cürcânî’nin neshin insani ve ilahi olmak üzere iki yönüne işaret etmesi önem arz eder. Buna göre nesih, biri teolojik diğeri ise olgusal olmak üzere iki açıdan değerlendirilebilir. Kuran’da nesih konusunda bu iki yönün ayırt edilmesi gerekir.

Sünnetin ayeti neshi konusuna gelince, derece bakımından aşağıda olması sebebiyle sünnetin ayeti neshedebileceğini kabul etmeyen İmam Şafii (ö. 204/820) gibi alimler mevcuttur.²⁹ Fakat cumhur alimlerin görüşleri mütevatir hadisin ayeti neshedebileceği noktasında birleşmiştir.³⁰ Bu konudaki derin ihtilaflara girmeden sadece bir örnek vermekle yetineceğiz. Heva ve hevesinden ötürü konuşmayan ve bildirdikleri ancak vahiy olan bir peygamberin³¹ bazı hükümleri neshedebileceği akli olarak mümkün görünmektedir.

Nitekim “Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.”³² ayeti yakınlarla miras bırakmayı meşru kıldığı halde, yüce Allah daha sonra mirasla alakalı hükümleri hak sahiplerinin derecelerini ve paylarını açıklamış ve son olarak yakınlarla vasiyet hükmünün neshedildiğini bizlere Resulünün (sav) diliyle bildirmiştir.³³

4. Sünnetin Kuran Dışı Hüküm Getirmesi

Yukarıda kısaca ve örnekler vererek açıklamaya çalıştığımız hususlardan sonra sünnetin Kuran dışı hüküm getirmesi meselesine geçmek istiyoruz. Burada yapılacak değerlendirmeler ve verilecek örnekler sonrasında, Hz. Peygamber’in (sav) bu uygulamalarının sahabilerin ve sonraki nesillerin nazarındaki bağlayıcı özelliğine değineceğiz.

²⁸ Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta’rîfât*, 240.

²⁹ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. ‘Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babi el- Halebi, 1358/1940), 107/108.

³⁰ Abdüaziz Ahmed el Buhari, *Keşfu’l Esrar an Usul-i Fahrulislam* (Sahafiye-i Osmaniye, 1890), 3/176, 177.

³¹ en-Necm, 53/3-4.

³² el-Bakara, 2/180.

³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 36/628; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, Vesâyâ 6; Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Vesâyâ 6; Tirmizî, *es-Sunen*, Vesâyâ 5.

İmam Şafii, Kuran’da hükmü bulunan konularda sünnetin beyan etmesi ve Kuran’da mücmel olarak geçen ifadenin ilahi murada uygun şekilde açıklanması kısımlarında alimler arasında ihtilaf olmadığını, lakin Kuran’da hiç hüküm bulunmayan konularda sünnetin hüküm koymasına bazı alimlerin menfi yaklaştığını belirtir.³⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise “Sünnet İle Kuran’ın Üç Vechi” başlığı altında benzer açıklamalarda bulunur ve Kuran’a zaid olan sünnetlere de itaat gerektiğini, bu itaatın Allah’ın kitabına takdim manasına gelmediğini, bilakis bizzat Allah’ın (cc), Resulüne (sav) itaat edilmesi şeklindeki emrine tam bir boyun eğmek demek olduğunu belirtir.³⁵ Nitekim Allah Teala (cc) “Kim Resule itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.”³⁶ buyurmaktadır. Ayrıca “Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılar.”³⁷ ayetinin de burada hatırlanması faydalı olacaktır.

Hz. Peygamber’in (sav) teşri yetkisinin sorgulanmasına dair ihtilafların çoğu, kavramlar üzerinden oluşmaktadır. Farz, vacip, sünnet gibi hükümlerin bir sistem dahilinde daha net anlaşılabilmesi için alimler tarafından oluşturulan bu normatif terimler ayrışmaya uğramış ve diğer kavramlar zamanla farz karşısındaki kuvvetini yitirmeye başlamışlardır. Bütün bu tartışmaların ve kavramların uzağında farazi bir örnekle bu durumu şöyle açıklayabiliriz.

Asr-ı Saadet devrinde yaşayan, Resulullah ile muttali olma şerefine nail olan müminlerden olduğumuzu ve Hz. Peygamber’in (sav) bize hitaben “Siz bugün namaz kılmayın” buyurduğunu farz edelim. Biz Resulullah’ın (sav) emrine rağmen namaz kılmayı mı yoksa o emri o an için bir farz olarak algılamayı mı seçerdik? Kanaatimize göre, Kuran’ın ve sünnetin her fırsatta ehemmiyetini vurguladığı namaz konusunda dahi Resulullah’ın (sav) emrinde bir hikmet olduğunu düşünür ve o emrin Kuran’a aykırı olduğunu bile bile uygulardık. Hz. Peygamber’in (sav) böyle bir emir vermeyeceği malumdur lakin verse bile biz onun ya vahiy desteğiyle ya da vahyin müdahale etme

³⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, 83 vd.

³⁵ Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür‘aî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ‘lâmu’l-Muvakka’în ‘an Rabbi’l-Âlemîn*, thk. Muhammed ‘Abdusselâm İbrâhîm (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1411/1991), 2/220.

³⁶ en-Nisa, 4/80.

³⁷ el-A’raf, 7/157.

garantisinin vermiş olduğu güven ile tarafımıza yöneltilmiş olduğunu biliriz. Zira Hz. Peygamber (sav) müstakil iradesiyle bir hüküm verdiyse ve isabet ettiyse Allah (cc) onu sarahaten vahiyle destekleyecek veya hakkında vahiy göndermeyerek hükmen teyit etmiş olacaktır. Allah'ın (cc) izni ve iradesi doğrultusunda böyle bir emir verdiyse sonuç yine aynı olacaktır. Lakin Hz. Peygamber'in (sav) müstakil iradesiyle verdiği bu emir, ilahi murada aykırıysa o zaman da vahyin müdahalesi gecikmeyecektir. Nitekim farazi olarak nispeten keskin bir örnekle açıklamaya çalıştığımız bu hadisenin bir benzerinin yaşandığı da rivayetlerde geçmektedir.³⁸

Sahabenin, Hz. Peygamber'in (sav) yaptıklarını yapma, tavsiyelerine uyma ve kaçındıklarından kaçınma anlayışı ile bizim günümüzde sünneti algılayış biçimimizin aynı olmadığını da ayrıca hatırlamamız gerekir. Nitekim Berâ İbni Âzib'in (ra) rivayet ettiği: “Resulullah bize şu yedi şeyi emretti: “Hasta ziyaretini, cenazeye iştirak etmeyi, aksırana hayır dilemeyi, zayıfa yardım etmeyi, mazluma yardımcı olmayı, selamı yaygın hale getirmeyi ve yemin edenin yemininin yerine gelmesini temin etmeyi.”³⁹ hadisini, sahabenin algılayış şekline bakarak değerlendirdiğimizde, bu emirler arasında kategorik bir ayırım yapılmadığı, sahabenin Peygamber'in (sav) buyruklarına salt emir veya nehiy cihetinden baktıkları görülmektedir. Lakin bu emirler bize ulaşana dek biraz önce bahsettiğimiz kategorik ayrımlara uğramış ve bazıları diğerleriyle aynı değeri görmez hale gelmiştir.

Neticede bizatihi yaratıcı tarafından kendisine ittiba emredilmiş bir peygamberin Kuran'ın hüküm koymadığı bir meselede yasama yetkisi olmadığını varsaymak aklen kabul edilebilir değildir. Hz. Peygamber'in (sav) Kuran'da aslı bulunan meseleler hakkında yaptığı yorumlar ya da koyduğu müstakil hükümler, O'nun (sav) olmadığı bir ortamda istinbat etmekten aciz kalınacak hükümlerdir.

Kaynaklarda geçen bilgilerden özet şekilde aktardıklarımız ve bir sonraki başlık altında zikredilecek örneklerden sonra konunun daha net hale geleceği söylenebilir.

³⁸ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Salât'ul-Havf 5, Kitab'ul-Meğâzî 28; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Cihâd ve's-Siyer 69.

³⁹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Cenâiz 2; Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Eyman 13.

B. Hz. Peygamber'in Koyduğu Bazı Kuran Dışı Hükümler

Kuran-ı Kerim'in nazil olmaya başladığı günden son vahyin gelişine kadar geçen yaklaşık yirmi üç yıllık zaman zarfında, Hz. Peygamber'in (sav) vazettiği pek çok ahkam bulunmaktadır. Bu hükümlerin bir kısmı Kuran-ı Kerim'de bulunduğu halde bir kısmı sadece sünnetle sabittir. Bir kısmı da Kuran-ı Kerim'de bir konu hakkında kesin hüküm bulunmadan önce, Hz. Peygamber'in (sav) o mevzu ile alakalı bir hüküm koyması, tatbik etmesi ve daha sonra gelen vahyin, Hz. Peygamber'in (sav) teşri buyurduğu o hükmü teyit etmesi şeklinde vuku bulanlardır. Aşağıda önce sünnetin daha sonra Kuran'ın teşri buyurduğu meseleler ele alınacaktır.

Buradaki örnekler bizlere, Allah'ın (cc) Kuran'da hüküm koymadığı konularda, Hz. Peygamber'in (sav) gayri metlûv vahiy aracılığıyla veyahut kendi iradesiyle yasama ve uygulama yetkisine sahip olduğunu göstermektedir.

1. Hz. Peygamber'in (sav) henüz kendisine peygamberlik mührü verilmeden önce dahi namaz kıldığına dair rivayetler mevcuttur. Hz. Muhammed'e (sav) peygamberlik gelmeden önce ne yaptığına dair Hz. Aişe'ye (ra) dayandırılan bir rivayette "Kendisine yalnızlık sevdirdi. Hira mağarasında kaldığı gecelerce tahannüste bulunuyordu."⁴⁰ ifadesi geçmektedir. Burada tahannüs ile ilgili farklı görüşler vardır. Zühri (ö. 124/742) bunun ibadet olduğunu, hadis şarihleri ise günahı kaçınma manasına geldiğini söylemişlerdir.⁴¹ Rivayetin kendisinde de zaten tahannüs "gecelerce ibadet etmek" şeklinde müdrec olarak açıklanmaktadır.⁴²

Peygamberlik geldikten sonra ve miraç hadisesinden önce yani beş vakit namaz farz olmadan Hz. Peygamber (sav) namazlarını ikişer rekat olarak kılıyordu.⁴³ Hz. Muhammed (sav), yaklaşık üç yıl kadar devam eden bir zaman zarfında gerek evinde gerek ıssız dağ eteklerinde, تنها olan öğle vakitlerinde Harem'de namaz kılmış, bazen

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 43/112; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Bed'ül-vahy 1, Ta'bir 1; Muslim, *Sahîhu Muslim*, İmân 202.

⁴¹ Ebü'l-Fa'z Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 1/23.

⁴² Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Bed'ül-vahy 1, Ta'bir 1.

⁴³ Ebü 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî, *el-Muvatta' (Rivâyetu Ebî Mus'ab)*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Halîl (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1412), 1/148.

de Hz. Ali (ra) ile birlikte Mekke dışındaki vadilerde akşam namazını kılmıştır. İlk Müslümanlar da Mekke içinde gizli bir yer bulamadıklarında şehir dışına çıkıp ıssız yerlerde ve zaman zaman mescit haline getirdikleri Erkam (ö. 55/674) adlı sahabinin evinde namaz kılmışlardır.⁴⁴

Miraç hadisesiyle birlikte Hz. Peygamber (sav) ve ashabının zaten kılmış olduğu namazlar; vakit, rükün ve diğer esaslarıyla birlikte birçok ayet ve hadisten de anlaşılacağı üzere kesin bir şekilde farz kılınmıştır.⁴⁵

2. Cuma namazı da Mekke'de farz kılınmıştı. Fakat o gün orada bu namazın ifasına imkan bulunmadığından dolayı, Medine'ye ilk hicret edenlerden Musab b. Umeyr (ra), Hz. Peygamber'den (sav) Medinelilere cuma namazını kaldırmak için izin istemiş; Allah Resulü (sav) de Musab b. Umeyr'e: "Yahudilerin cumartesi günleri Zebur'u açıkça okuduklarını göz önünde bulundurarak, kadınlarınızı ve çocuklarınızı toplayın ve cuma günü, güneş zevalden yarıyı geçince, iki rekatla Allah'a yaklaşın." diye yazdı.⁴⁶ Dolayısıyla Hz. Peygamber (sav) hicret etmeden önce cuma namazı Medine'de cemaatle kaldırılmış bulunmaktaydı. Dolayısıyla cuma namazını farz kılan ayetin medeni olduğunu düşünecek olursak, öncesinde de Müslümanların cuma namazı kıldığı söylenebilir.

3. Abdest, namazın en önemli şartı olduğu halde, Kuran'daki abdest ayeti ancak hicretin altıncı senesinde nazil olmuştur. Abdestle ilgili hükmü açıklayan, "Ey inananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar kollarınızı yıkayın, başlarınızı mesh edin ve topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın"⁴⁷ mealindeki ayet, Medine döneminde nazil olmuştur. Namazın ise Mekke döneminde miraç gecesi farz kılındığı, Cebrail'in (as) Hz. Peygamber'e (sav) namaz ve abdesti öğreterek birlikte uyguladıkları ve söz konusu ayetin

⁴⁴ Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. (Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955), 1/246.

⁴⁵ el-Bakara, 2/238; en-Nisâ, 4/103; el-Beyyine, 98/5; el-Hacc, 22/78; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 8/417, 9/484; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, İmân 1; Muslim, *Sahîhu Muslim*, İmân 19; Tirmizî, *es-Sünen*, İmân 3; Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sünen es-Sunenu's-Suğrâ*, İmân 13.

⁴⁶ Muhammed Hamidullah, *El-Vesaiku's-Siyasiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi, 1997, s. 57-58.

⁴⁷ el-Mâide, 5/6

nüzulünden önce de asla abdestsiz namaz kılınmadığı siyer alimlerinin üzerinde ittifak ettikleri bir husustur.⁴⁸

Bütün Müslüman alimler abdestin Cebrail'in (as) öğretmesiyle Mekke'de namazla birlikte farz kılındığını, zikredilen ayetin de mevcut bir hükmün ehemmiyetine binaen teyit ve takrir mahiyetinde olduğunu kabul eder.⁴⁹ Böylece abdest, üzerinde ihtilaf söz konusu olamayacak kadar kesin ve müstakil bir nassa dayandırılmış, dolayısıyla namaza bağlı tali bir hüküm olduğu zannıyla zamanla önemsenmeyerek ihmal edilmesi ihtimali de ortadan kaldırılmıştır. İlgili ayet, abdestin bütün ameller için değil, sadece namaz için farz kılındığını açıklamakla aynı zamanda Resulullah (sav) için de bir ruhsat getirmiş olmaktadır. Nitekim daha sonraları, abdestin, namaz vb. ibadetler için gerekli olduğu çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber (sav) tarafından belirtilmiştir.

4. Hz. Peygamber (sav), kalelerini muhasara ettiği esnada Beni Nadir yahudilerinden bir grubun hurmalıklarının kesilmesini ve yakılmasını emretmiştir. Bunun üzerine yahudiler, "Ya Muhammed! Sen yerde fesat çıkarmaktan menediyorsun. Şimdi bu hurma ağaçlarını kesmek ve yakmak da ne oluyor?" dediler. Bu hadise Müslümanlardan bazılarına da zor gelmişti. Bazılarını kesip bazılarını kesmiyorlardı. Bunun üzerine sonra Haşr Suresi'nin beşinci ayeti nazil oldu: "Hurma ağaçlarından her neyi kestiniz yahut kökleri üzerinde bıraktınız ise hep Allah'ın izniyledir. Bu da fasıkları rezil etmesi içindir."⁵⁰ Ayette geçen "Allah'ın izniyledir" ibaresi bize olayın öncesinde Hz. Peygamber'in (sav) gayr-i metlûv vahiyle bilgilendirildiğini çağırırsa da bunun aksi de mümkün görünmektedir. Resulullah (sav) bir hüküm vermiş ve Allah Teala (cc) da bunu tasdik etmiş olabilir. Ayrıca olayın bu şekilde cereyan etmesi, Allah'ın (cc) müminler için de ayrıca bir imtihan olmasını murad etmesi anlamına gelebilir.

5. İslamiyet öncesi Kureys'e tabi olan Kinane ve Huzaa kabileleri, harem ehlinin ayrıcalığını ve sosyal statülerinin üstünlüğünü ilan amacıyla Hz. İbrahim'den (as) beri süregelen Arafat'ta vakfe yapmayı reddedip Harem sınırları içerisinde kalan

⁴⁸ Abdülkadir Şener, "Abdest", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

⁴⁹ Şener, "Abdest".

⁵⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 23/271.

Müzdelife’de dururlardı. Hz. Peygamber (sav) Kureyş kabilesine mensup olmasına rağmen peygamberlikten önce de onların bu farklı uygulamalarına itibar etmemiş, Arafat’ta vakfe yapmayı benimsemiştir.⁵¹ Konuyla ilgili ayette⁵² Arafat’ın daha çok bir yer ismi olarak zikredildiği kanısı uyansa da “Hac Arafat’tır”⁵³ hadis-i şerifi vakfenin vücubiyetini daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Binaenaleyh yine, daha çok sünnetin beyanıyla konulmuş bir hüküm olan Arafat vakfesi, fiili mütevatir olarak uygulanagelmıştır.

6. İslam’da oruç ibadeti de önce sünnet ile uygulanmış, daha sonra ayetler nazil olmuştur. Bu ümmetin tarihinde oruç önce “aşure orucu” olarak tutulmuştur. Bu konuda hadis ve siyer kaynaklarında birçok rivayet yer alır. “Nebi (sav), Medine’ye gelince yahudilerin aşure günü oruç tuttuklarını gördü ve onlara “Bu nedir?” diye sordu. Onlar “Bu Allah’ın İsrail oğullarını Firavun ve avenesinin şerrinden kurtardığı mutlu bir gündür, Musa onu oruçla geçirirdi” dediler. Bunun üzerine Allah Resulü (sav) şöyle buyurdu: Biz Musa’ya sizden daha yakınız.” Ve bize o gün oruç tutmayı emretti.”⁵⁴ Bu gibi rivayetlerden de anlıyoruz ki, oruç da diğer ibadetler gibi aşama aşama farz kılınan bir ibadettir ve yine önce sünnetle sabit olmuştur. Bu tespit sahabeden Muaz b. Cebel’e (ra) aittir.

Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) de naklettiği rivayete göre Hz. Muaz şöyle der: “Namaz ve oruç üçer merhale geçirdi... Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettiği sıralarda her ay üç gün oruç tutar, ayrıca Muharrem’in 10. günü de oruç tutardı. Daha sonra Allah bütün Ramazan boyunca oruç tutmayı emretti. Fakat dayanabildiği halde oruç tutmayan bir kimsenin fidye olarak bir günlük oruca karşılık bir fakiri doyurmasına izin verdi. Sonraları bir günlük oruç için bir fakiri doyurma müsaadesi, mazereti olmayan kişileri dışarıda tutarak yalnızca yolculuk vs. gibi mazereti olan kimselere has kılındı.”⁵⁵

⁵¹ İbn İshak, *Siyer*, çev. Sezai Özel (Akabe, 1988), 150.

⁵² el-Bakara, 2/198.

⁵³ Dârimî, *Sunenu’l-Dârimî*, Menasik 54; Tirmizî, *es-Sunen*, Tefsir 3.

⁵⁴ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Fedâil’us-sahâbe 80.

⁵⁵ Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Salât 28.

Ayrıca Hz. Peygamber'in (sav) bu kararları vahiy doğrultusunda ya da kendi iradesiyle alıyor olmasının sünnetin teşri değerini azaltmayacağı aşıkardır. Zira hiçbir olayın zaten yüce yaratıcının izni ve kontrolü dışında gerçekleşmediği kesindir.

7. Aynı şekilde İslam'ın şartlarından olan zekat, önce sünnet ile uygulamaya konulmuş, sonra da Kuran'ı Kerim ayetleri ile karara bağlanmıştır. Mekke döneminde nazil olan ayetler tüm Müslümanları, ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmaya teşvik etmiş, muhtaçlara el uzatanların Allah katında yüce mertebelere ulaşacaklarına ilişkin vaatlerde bulunmuştur. Bununla birlikte Mekke devrinde zekatı ihtiva eden ayetler, emir kipiyle değil, haber sigasıyla gelmiştir. Müslümanlara zekat vermeyi emretmek yerine "onlar zekatı verirler" şeklinde ifadeler kullanılmış, zekat vermenin müminlerin tabii vasıflarından biri olduğundan söz edilmiştir.⁵⁶ Söz konusu ayetler, Mekke devrinde zekatın farz kılındığına delalet etmektedir ancak bu zekat, Medine devrindeki gibi müesseseseleşmiş değil; miktarı, müminlerin irade ve inisiyatifine bırakılmış bir hüviyettir. Suudi çağdaş alimlerden İbn Useymin (ö.2001) de zekatın aslen Mekke'de farz kılındığını, zekat verilecek malların, zekat nisaplarının ve sarf yerlerinin ise Medine'de belirlendiğini belirtmiştir. Bunun hikmetini de Mekke'de iken müminleri, mali yardımda bulunmaya alıştırmaya gayesine bağlamıştır.⁵⁷

Sünnet kaynaklı Kuran hükümleri bu kadarla sınırlı olmadığı gibi görüş farklılıkları açısından da zengin bir konudur. Biz bu konudaki ihtilaflara girmeden özet bir biçimde konuyu açıklamaya çalıştık. Böylece sünnetin/hadisın, Kuran ile ne derece iç içe ve ne kadar bağdaşık olduğu, aynı zamanda Hz. Peygamber'in (sav) söz ve davranışlarının yaratıcı nezdinde ne ölçüde kıymet gördüğü konularına da değinmiş olduk.

II. BAĞLAYICILIK BAKIMINDAN SÜNNET ALGISI

İslam alimleri arasında sünnetin kaynağı hakkında görüş ayrılıkları olmakla birlikte, ehl-i sünnet ulemasının çoğunluğunun kabulüne göre; sünnetin bir kısmı vahiyden, bir kısmı da Hz. Peygamber'in (sav) içtihatları ve insani unsurlardan müteşekkildir. Kuran'ı Kerim'de de birçok defa zikredildiği üzere Hz. Peygamber'in (sav) de kendileri gibi bir

⁵⁶ er-Rûm, 30/38, 39; en-Neml, 27/1-3; el-Lokman, 31/4; el-Mü'minûn, 23/4; el-A'raf, 7/156-157; Fussilet, 41/6-7.

⁵⁷ İbn Useymin, *Eş Şerhul Mumti ala Zadil Mustakni* (Daru İbn el-Cevzi, 2007), 6/12.

beşer olduğunu bilen sahabe,⁵⁸ Hz. Peygamber'in (sav) tebliğine mazhar olup İslam'la şerefledikten sonra O'na derin bir muhabbet beslemiştir. Dolayısıyla biz, O'nun emir ve tavsiyelerine genellikle kaynak sorgulaması yapmadan uyma gayreti gösterdiklerini biliyoruz. Ancak sahabeden zaman zaman Hz. Peygamber'in (sav) söz veya davranışlarının vahiy kaynaklı olup olmadığını sorgulayanlar da olmuştur. Bu durum, bize sahabenin sünnet anlayışını göstermesi bakımından önemlidir. Hz. Peygamber (sav), tavsiyelerinin vahiy kaynaklı olup olmadığını soran ve vahiy kaynaklı olmadığını öğrendiğinde o hükme uymak istemeyen sahabeye de rıza göstermiştir. Buradan Hz. Peygamber'in (sav) terk edilebilir kararları ve görüşlerinin olduğu sonucu çıkartılabilir.

Hz. Peygamber (sav), İslam'ın tebliği ve tatbiki konusunda tek mercidir. Bulunduğu toplumda peygamberliğin yanında; arkadaş, devlet başkanı, baba, akraba gibi birçok rolü de üstlenmiştir. Hz. Peygamber (sav) örf, kültür, eğitim, ekonomi gibi diğer insanların karar mekanizmalarını etkileyen bütün insani faktörlerle iç içeydi ve bulunduğu toplumun bu anlamda en örnek şahsiyetiydi. Çünkü O'nu (sav) Allah (cc) terbiye etmişti. Dolayısıyla Hz. Peygamber (sav) kendisine arz edilen meselelerin çözümünde, konuyla ilgili vahiy varsa onun ışığında yoksa kendi içtihadıyla o meselenin dini veya dünyevi hükmünü belirlemiştir. Ancak sahabe, herhangi bir sebeple tatmin olmadıkları ya da bilgi birikimleriyle örtüşmeyen meselelerde Hz. Peygamber'e (sav) kararının vahiy doğrultusunda mı yoksa şahsi fikri mi olduğunu sormuştur. Kendi fikri olduğu cevabını aldıklarında bazen kendi kararlarını uygulamışlar veya varsa mukabil görüşlerini beyan etmişlerdir. Hz. Peygamber (sav) 'in bu tutumu gayet makul karşıladığı bilinmektedir.⁵⁹

Sahabe, sünnetin kaynağını ve maksadını iyice araştırıp onu doğru anlamının, onun hem dindeki yerini hem de yasama değerini önemli ölçüde etkileyeceğini kavramış olmalı ki; daha Hz. Peygamber (sav) döneminde sünnetin tasnifini yapmaya, kaynağını sorgulamaya başlamıştır. Sünnetin bağlayıcılık açısından sınıflandırılmasına dair sahabe döneminden başlayıp İslam tarihi sürecinde devam eden görüşler bulunmakla beraber,

⁵⁸ Konuyla ilgili ayetler için bkz. Âl-i İmran, 3/144; er-Ra'd, 13/38; İbrahim, 14/10-11; el-İsra, 17/90, 94; el-Kehf, 18/110; el-Enbiya, 21/3, 8; el-Mü'minun, 23/23-24, 32-34, 45-57; el-Furkan, 25/20; Yasin, 36/13-15; Fussilet, 41/6.

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 166 vd.

hangi içeriğin vahye, hangisinin içtihadla dayandığının belirlenebilirliği noktasında ise ihtilaflar oluşmuştur.⁶⁰ Bununla birlikte İslam alimlerinin çoğunluğu tarafından şer'i bir hüküm ya da dini bir esasa yönelik sünnetteki içeriğin vahye dayandığı kanaatini benimsemenin uygun olacağı değerlendirilmiştir. Sahabeden sonra da İslam tarihi süreci içerisinde Hz. Peygamber'in (sav) tasarruflarıyla ilgili kaynak ve alan ayrımı hususunda pek çok İslam alimi kanaat belirtmiştir. Bu çabanın temelde sünnetin hangi çerçeve içerisinde bağlayıcı olduğunu daha iyi ortaya koyabilmek adına olduğu şüphesizdir. Özetle, geçmişten günümüze Hz. Peygamber'in (sav) tasarrufları, alimlerin de tercih ettiği üzere tebliğe dayalı olan ve tebliğe dayalı olmayan şeklinde ayrılmıştır diyebiliriz.

A. Sahabe Dönemi Sünnet Algısı

Sünnetin zihinlerde dahi olsa sınıflandırılması henüz Hz. Peygamber (sav) döneminde bazen ashabın soruları üzerine, kimi zaman da bizzat Hz. Peygamber'in (sav) ashabını bu konuda bilinçlendirmeye yönelik açıklama ve izahlarıyla beyan olunmuştur. Allah Resulü (sav) tebliğ alanına girmeyen ve hakkında vahiy gelmeyen bazı konularda kendisinin de onlar gibi bir beşer olduğunu ve hata edebileceğini vurgulamıştır. Ümmü Seleme'den nakledilen bir hadis-i şerifte; "Vahiy gelmeyen konularda, aranızda ben de ancak re'yim ile hükmederim."⁶¹ buyurarak, dini olmayan ve vahiyle bildirilmeyen hususlarda içtihat ettiğini bizzat ifade etmiştir. Konuya dair farklı örnekler de vardır. Yine Hz. Peygamber (sav) ashabına, inkarcılara benzememeleri için, ağaran saç ve sakallarını boyamalarını tavsiye edince, bazı sahabiler bu tavsiyeye uymuş, Hz. Ali ve Enes gibi bazıları da uymamayı tercih etmiştir. Yine Hz. Peygamber (sav) Gatafan kabilesinin şerrinden emin olmak için onlara Medine hurmasının üçte birini cizye olarak vermeyi düşünmüş, sahabe bunun vahye dayanan bir görüş olmadığını anladığında Hz. Peygamber'i (sav) bu teşebbüsünden vazgeçirmiştir. Abdullah b. Übeyy'in cenaze namazını kıldırmak istediğinde de Hz. Ömer Resulullah'a (sav) muhalefet etmiş ve sonrasında gelen vahiyle onun görüşü desteklenmiştir.⁶²

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 229 vd.

⁶¹ Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Akdiye 7.

⁶² Geniş bilgi için bkz. Hayreddin Karaman, "Bağlayıcılık Bakımından Resulullah'ın Davranışları", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, (1989), 134.

Kocasından ayrılmak isteyen Hz. Berire, Resulullah'a (sav) müracaat etmiş lakin ondan sabretmesi ve evliliği devam ettirmesi yönünde tavsiye almıştı. Hz. Peygamber'in (sav) kendisine emir değil de tavsiye niteliğinde konuştuğunu anlayınca boşanma konusunda ısrarcı olmuş ve herhangi bir zorlukla karşılaşmadan kocasından ayrılmıştır.⁶³

Bedir savaşı esnasında İslam ordusunun konaklama yerinin seçimiyle ilgili de Hubab b. Munzir'in, harp taktiği açısından daha münasip bir yer seçilip oraya geçilmesi gerektiğiyle ilgili Resulullah'a (sav) bir teklifi söz konusu olmuş, Hz. Peygamber (sav) de yapılan istişare sonucunda o kararı uygulamayı uygun görmüştür.⁶⁴

Buradaki ve daha birçok örnekte olduğu gibi Hz. Peygamber'in (sav) toplumun bir ferdi oluşunun sahabe tarafından iyi anlaşıldığını, peygamber olmasına rağmen her söylediğinin ve yaptığının din adına hüküm ifade etmediğinin sahabe tarafından açıkça görüldüğünü ifade edebiliriz. Aynı şekilde şu da düşünülebilir; Hz. Peygamber (sav) bizzat bu duruma zemin hazırlamış, kendisinden sonra İslam ümmetine bu hususta adeta rehberlik yapmıştır. Lakin Hz. Peygamber'in (sav) dinin herhangi bir alanında hüküm ifade eden veya emir kipi içeren cümlelerini ise sahabenin hiçbir ayrıma tabi tutmadan olabildiğince uygulamaya çalıştıkları da ileride verilecek örneklerde görüleceği üzere gözden kaçırılmamalıdır.

B. Tabiin ve Müçtehit Alimlerin Sünnet Algısı

Sahabenin ifade ve uygulamalarından sünneti tanıyan ve dini anlamda yerini de yine sahabeden öğrenen tabiin ulemasının, sünneti önceki döneme kıyasla günün şartlarının da değişmesi münasebetiyle daha sistematik bir şekilde tasnif etme gayreti içerisinde olduğu görülür.

Mekhul (ö. 113/731), sünneti bağlayıcılık açısından sistematize eden ilk tabiin alimlerinden biri olarak kabul edilir. Ona göre sünnet, kendisiyle amel edilmesi farz, terki küfür olan ve yapılması fazilet kabilinden olup, terki sakıncalı olan şeklinde iki

⁶³ Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Talak 20.

⁶⁴ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtu 'l-Kubrâ*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968), 3/567.

kısımdır.⁶⁵ Bu şekilde yapılan tasnifte asıl maksat, sünnetin hangi alana dair ahkâmının vahiy kaynaklı olup olmadığını tespit etmeye yöneliktir denebilir. Tabiin döneminde Mekhul'ün öne sürdüğünün haricinde, sünnetin bağlayıcılığı açısından başka bir tasnif yoktur. Bu durumun sebebi olarak, ehl-i rey ve ehl-i hadis arasındaki ayrışmayla birlikte sünnet karşıtlığının aşırı bir üslup ve ifadeyle dillendirilmesi, buna mukabil olarak da ehl-i sünnet ulemasının sünneti müdafî bir duruş sergilemesi gösterilebilir. Nitekim bu dönem, sünnetin dini-dünyevi olarak ayrılmayıp vahiy kaynaklı veya ictihadi şeklinde değerlendirmeyerek, sadece ona kuvvetle sarılmanın teşvik edildiği ve teşri bakımından ehemmiyetine vurgu yapıldığı bir zaman dilimi olmuştur.

Bu anlamda ilk dönem tabiin muhaddislerinden Hasan b. Atiyye'nin; (ö. 130/748) "Cebrail Hz. Peygamber'e (sav) Kuran'ı indirdiği gibi sünneti de indirirdi."⁶⁶ ifadesi ile, sünneti bağlayıcılık bakımından Kuran'ın da önüne koyan Yahya b. Ebi Kesir'in (ö. 129/747); "Sünnet Kuran'a kadidir (Kuran'ın ahkâmını belirleyicidir)."⁶⁷ ifadesi yukarıda anlatılmaya çalışılan sebepler bağlamında, o günün sünnete bakış açısını yansıtmaları bakımından mühimdir.

Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) raviler aracılığıyla gelmesi bakımından rivayetlere kesin hadis gözüyle bakmadığını ifade eden sözleri,⁶⁸ bize onun hakkında bazı fikirler vermiştir. Anlaşılmaktadır ki Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber'in (sav) sünnetine herhangi bir muhalefeti söz konusu değildir. Sünnete ittibada ve onu bağlayıcı bir kaynak kabul etmede diğer müçtehit imamlardan pek de farklı görüşte değildir. Lakin hadis değerlendirmesinde re'ye daha fazla önem vermesi hasebiyle tefsir ve tercih kriterlerinin de doğal olarak farklı olması ve bunun fıkıh alanındaki kullanıma yansımaları onu diğer imamlardan ayırmıştır.⁶⁹ Kısaca talebesi olan alimlerin de görüşlerini dikkate alırsak Irak ekolünün Kuran'da hükmü bulunmayan bir meselede helal-haram terimlerini

⁶⁵ Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, Mukaddime 49.

⁶⁶ a. yer.

⁶⁷ a. yer.

⁶⁸ Mustafa Öz, *İmam-ı A'zâmın Beş Eseri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 24.

⁶⁹ İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018, s. 75-93.

kullanmama konusundaki kararlılıkları bağlayıcılık açısından Kuran ve sünneti bir tutmadıklarını göstermektedir.⁷⁰

İmam Şafii (ö. 204/820) ise ister Kuran’da hükmü açıklansın ister Resulün (sav) dilinden dökülsün ister Kuran’da yer almayan bir hüküm ortaya koysun; Hz. Peygamber’in (sav) sünnetinin, her halükarda bağlayıcı olduğunu ve Allah’ın (cc) farz kılmasından farklı bir şey olmadığından bahseder.⁷¹ *el-Ümm* adlı eserinde ise sünneti; vahiy, vahye dayalı açıklama yahut ilham yoluyla emrettiği şeyler olarak görenleri nakleden Şafii, sünnetin bu durumlar dışında değerlendirilemeyeceğini ve bağlayıcı hüküm taşıdığını savunur.⁷² Hz. Peygamber’in (sav) nehiyelerinin bağlayıcılık değerini anlatmak için de haramlık ifade ettiğine dair örnekler üzerinden giderek, rivayetlerde aksi bir karine bulunmadıkça tamamının tahrime hamledilebileceğini belirtir.⁷³

Özetle, bu dönemde sünnetin bağlayıcılığı konusunda doğrudan açıklamalar olmasa dahi mezhep imamlarının zihinsel bir farkındalık ve farklılık içerisinde oldukları, ortaya koydukları metinlerinden anlaşılabilmektedir.

C. Mezhepler Sonrası Sünnet Algısı

Her ne kadar tabiin döneminde sünnetin sınıflandırılması konusunda detaylı bir değerlendirme bulunmasa da bu dönem sonrasında ehl-i hadise mensup bazı alimlerin yazmış oldukları eserlerde bu konuyla ilgili ipuçlarına ve ayrıntılı incelemelere rastlanmaktadır. Özellikle bu dönemde oluşan eserlerin dinin yaklaşık bütün fıkhi konularını içine alacak şekilde “Cami” türünde yazılması, sünnetin bağlayıcılığına, teşri yönüne ve yasama değerine bir vurgu olarak nitelendirilebilir. Buhari’nin (ö. 256/869), *Sahih*’inde fıkhi bir üslupla hadisleri ele alıp değerlendirmesi örnek olması açısından zikredilebilir. Genelde hadislerin gruplandırılmasıyla birlikte hüküm açısından ifade

⁷⁰ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İbrâhîm el-Ensârî Ebû Yûsuf, *er-Red ‘alâ Sîyeri’l-Evzâ’i*, thk. Ebu’l-Vefâ el-Efgânî, b.y.: y.y., t.y., s. 72-73.

⁷¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 22.

⁷² Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. ‘Abbâs eş-Şâfiî, *el-Umm*, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1990, s. 5/136, 137.

⁷³ a.g.e., s. 7/305, 306.

ettikleri dini değerin belirtilmesi de sünnetin tasnifi konusunda her alimin zihninde konuya dair bir kanaatinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu dönemden sonra artık sünnetin tasnifiyle ilgili daha net ifadelerde bulunan ve sınıflandırmalarını daha detaylı bir şekilde yapan eserler kaleme alınmıştır. Özellikle usul alimleri konuyu en ince ayrıntılarına kadar işleyip, Hz. Peygamber'in (sav) bütün tasarruflarını kapsayacak biçimde sünneti çeşitli kategorilere ayırmışlardır. Mezheplerin teşekkülüyle birlikte, konuyla ilgili eser yazarlar da mezheplerinin usul anlayışını ve metodunu konuya yansıtmış olmakla beraber, önce yapılan her tasnifin bir sonrakini biraz daha geliştirip genişletmesiyle bu ilme mühim bir katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemde yapılan tasniflerin, daha ziyade sünnetin teşri yönünü ifade eden yaklaşımlarla ele alındığı söylenebilir.

Sünnetin kaynağının belirtilmesi ve teşri değerin ifade edilmesi açısından en anlaşılır ve geniş olan değerlendirmeyi *Te'vil'ü-muhtelifi'l-hadis* isimli eseriyle İbn Kuteybe (ö. 276/889) yapmıştır denilebilir. İbn Kuteybe, eserinde sünneti üç kısma ayırmaktadır:

1. Cebrail'in (as) Allah'tan (cc) getirdiği sünnet: Kuran dışı vahiy demek olup, Müslümanlar için bağlayıcıdır ve teşri değeri vardır.

“Bir kadın halası ve teyzesi üzerine nikahlanamaz”⁷⁴ ya da “Nesep bakımından haram olan, süt kardeşlikten dolayı da haramdır.”⁷⁵ gibi hadisler bu kabildendir.

2. Allah'ın (cc), Hz. Peygamber'in (sav) kendi içtihadını açıklamasına müsaade ettiği sünnet: Allah'ın (cc), hükmünü vahiyle bildirmediği, Hz. Peygamber'e (sav) bırakıp O'na sünnet koyma ruhsatı tanıdığı kısımdır. Bağlayıcıdır ve teşri değeri ifade eder.

Bu madde bizim çalışma konumuzu da yakından ilgilendirdiği için örnekler üzerinde İbn Kuteybe'nin yorumlarına yer vermek yerinde olacaktır.

H. Peygamber'in (sav) Mekke ile ilgili: “Oranın yaş dalı koparılmaz, ağacı kesilmez.” buyurduğunda Abbas b. Abdulmuttalib: “Ey Allah'ın Resülü, izhir otu hariç olsun. Çünkü

⁷⁴ M. Fuad Abdalbaki, *el-Lu'luu ve'l Mercân* (Yemen: Dar'ul-Asar, 2004), no: 890.

⁷⁵ Abdalbaki, *el-Lu'luu ve'l Mercân*, no: 919.

o bizim evlerimiz için gereklidir.” demiştir. Hz. Peygamber (sav) de “Peki. İzhir otu hariç.”⁷⁶ buyurarak bir istisnaya izin vermiştir. İbn Kuteybe burada: “Eğer yüce Allah (cc) Mekke’nin bütün ağaçlarını haram kılmış olsaydı Hz. Abbas (ra) genel olan bu hükümden izhir otunu istisna etmesi şeklinde bir talepte bulunamazdı. Demek ki Allah (cc) Hz. Peygamber’e (sav) uygun gördüğünü serbest bırakma yetkisi vermiş, O da ashabının menfaatini düşünerek izhir otunu serbest bırakmıştır.” demiştir.⁷⁷

Keza “Size kurban etlerini üç günden fazlası için biriktirmeyi yasaklamıştım. Artık yiyin, dilediğiniz kadarını da biriktirin. Size kabirleri ziyaret etmeyi de yasaklamıştım. Artık onları ziyaret edin. Yine sizi kaplar içindeki nebizden nehyetmişim. Artık için ama sarhoş edici olan bir şey içmeyin.”⁷⁸ rivayetinde de O ’nun (sav) yasaklama ve serbest bırakma yetkisini açıkça görebilmekteyiz. Bu konuda da "İbni Kuteybe şöyle demiştir: “Yüce Allah, Hz. Peygamber’e, bazı hususlardan sakındırma ve sakındırdıktan sonra da bazı şeyleri dilediği kimselere müsaade etme serbestisi vermiştir. Şayet bu işlerde O’nun böyle davranması caiz olmasaydı tıpkı kocası hakkında mücadele eden ve zıhardan soran kadın geldiğinde ona hiçbir cevap vermeyip “Bu hususta hükmü yüce Allah verecektir” buyurarak durakladığı gibi o noktada duraklardı.”⁷⁹

3. Hz. Peygamber’in (sav) ahlak ve üslup açısından Müslümanlara örneklik teşkil etmesi ve uygulanmaması durumunda bir günah terettüp ettirmemesi yönüyle sabit olan sünnet: Vahiy kaynaklı olmayıp, bağlayıcı da değildir. Ahlaki kemalatı mümkün kılıp terakkinin yolunu açan sünnettir.

Pislik yiyen hayvanların et ve sütlerini nehyetmesi⁸⁰ bu tür sünnetlerdendir.

Bu sınıflandırmadan birinci kısmın vahye, iki ve üçüncü kısmın ise Hz. Peygamber’in (sav) içtihatlarına dayandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca İbni Kuteybe ilk iki kısmın bağlayıcı olduğunu, son kısmın ise olmadığını, terki halinde de günaha girilmeyeceğini beyan

⁷⁶ Abdalbaki, *el-Lu’luu ve’l Mercân*, no: 859.

⁷⁷ Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te’vîlu Muhtelifi’l-Hadîs* (b.y.: y.y., ts.), 283.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 21/141; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Cenâiz 36; Nesâ’î, *el-Muctebâ mine’s-Sunen es-Sunenu’s-Suğrâ*, Cenâiz 100.

⁷⁹ İbn Kuteybe, *Te’vîlu Muhtelifi’l-Hadîs*, 286.

⁸⁰ Tirmizî, *es-Sunen*, Et’ime 23; Nesâ’î, *el-Muctebâ mine’s-Sunen es-Sunenu’s-Suğrâ*, Dahâyâ 44.

etmiştir. O halde sünnetin hem ictihadi olup hem de teşri ifade eden ve bağlayıcı olan bir kısmı da vardır denilebilir. Bu kabulün, ehl-i sünnet ulehasının kahir ekseriyetinin görüşünü yansıtmakta olduğu söylenebilir.

İkinci bölümdeki bağlayıcı olduğu kabul edilen sünnetin hangi alana tekabül ettiği konusu İbni Kuteybe'den sonraki ulemanın yaptığı taksimin ana temasını oluşturmuştur. Esasen İbni Kuteybe de Hz. Peygamber'in (sav) tasarruflarını dini olan ve olmayan şeklinde ayırmıştır. Ancak İbni Kuteybe'nin, ansiklopedik yönü ihtisas yönüne ağır bastığı için, meseleleri yeterli derecede inceleyemediği yönünde eleştiriler aldığı, hatta “fukahanın edebiyatçısı” ve “edebiyatçıların fakihi” şeklinde nitelendirildiği görölse de⁸¹ eserinin kendi zamanında Hz. Peygamber'in (sav) tasarruflarıyla ilgili en vasıflı eser olma özelliği öne çıkmaktadır.

D. Son Dönem Alimlerin Sünnet Algısı

Her toplumda olduğu gibi iniş çıkışlar gösteren İslam dünyası özellikle son iki asırda gözle görünür bir duraklama yaşamış, dünyanın diğer medeniyetlerine oranla eğitim ve iktisat gibi birçok alanda gereken aksiyonu alamamış, dolayısıyla ilim, teknoloji, bilgi üretimi gibi noktalarda da bu eksikliği ziyadesiyle hissetmiştir. Diğer devletlere nispeten ilerleyişin yavaş kalması İslam dünyasının birçok bölgesindeki alimleri; millet, devlet ve toplum nezdindeki birbirine bağlı ya da birbirinden bağımsız çok yönlü bitkinliği ortadan kaldırmak adına harekete geçirmiş, İslam ümmetini yeniden kalkındırma düşüncesiyle ihya ve tecdit hareketlerine de yine bu alimler öncülük etmişlerdir. Bu minvalde sünnet de tecdit hareketlerince yeniden yorumlanmaya ve değerlendirmeye konu olmuş ve sonucunda sünnete dair pozisyon alma noktasında birçok akım oluşmuştur.⁸² Sünnetin tamamını ve günümüzde uygulanabilirliğini reddedecek veyahut her şartta ve her zamanda aynıyle uygulanması gerektiğini savunacak kadar uç noktalara taşınsa da temelde bu hareket amacını gerçekleştirmiş, yaşayan sünnet anlayışı giderek sönmekten kurtulmuştur.

⁸¹ Yusuf El- Karadavi, *Sünneti Anlamada Yöntem* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2008), 397.

⁸² Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları* (Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 69.

Bahsi geçen süreç içerisinde konuyla ilgili geniş ve ayrıntılı bir değerlendirme yapan Şah Veliyyulah Dihlevi (ö. 1176/1762), “*Hüccetüllahi'l-Baliğa*” isimli eserinde hadis ve sünnetle ilgili çok farklı meselelerde izahatlar yapmıştır. Dihlevi Hz. Peygamber’in (sav) bilgi kaynaklarını değerlendirmek suretiyle sünneti bağlayıcılık açısından “Risalet görevinin tebliğine yönelik sünnet” ve “Risalet görevinin tebliğine yönelik olmayan sünnet” olmak üzere temelde iki ana başlık altında incelemiştir.⁸³ ‘Risaletin tebliğine dair sünnetlerin “...Peygamber size neyi verdiyse onu alın neyden yasakladıysa onu terk edin...” ayetinin kapsamına girdiğini belirtmiş ve bu çeşit sünnetin bağlayıcı olduğunu vurgulamıştır. Ona göre Hz. Peygamber (sav) bilgi kaynağı olarak bu kısımda vahiyle beraber içtihadını da kullanmıştır. Bu kısımda sünneti şu altı kategoriye ayırmıştır:

“- Ahiret hayatı ve melekut alemine dair sünnetler ki; bu kısım tamamen vahyin ürünüdür.

- İbadetlerle ilgili sünnetler.

- İrtifakların⁸⁴ gerçekleştirilmesine yönelik sünnetler.

- Genel ahlak ve ihtiyaçlara yönelik bilgileri ihtiva eden sünnetler.

- Faziletli ameller ile ilgili sünnetler.

- Menkıbelerle ilgili sünnetler.

‘Risaletin tebliğiyle ilgili olmayan sünnetleri ise yine altı alt kısma ayırmıştır.

- Tıpla ilgili hadisler.

- Tecrübeye dayanan bilgiler ihtiva eden hadisler.

- Hz. Peygamber’in (sav) adet kabilinden olan, özel bir ibadet niyeti olmadan yaptığı davranışları anlatan hadisler.

- Dünya işleri hakkında Hz. Peygamber’in (sav) çevresindekilerle konuşması şeklindeki hadisler.

⁸³ Ahmed b. ‘Abdirrahîm b. eş-Şehîd Şâh Veliyyüllâh, *Huccetu'llâhi'l-Bâliğa*, thk. es-Seyyid Sâbık (Beyrut: y.y., 1426/2005), 1/223 vd.

⁸⁴ Şah Veliyyullah’ın terminolojisinde özel bir terim olan ‘İrtifak’ kavramı; bütün insanlığın yaratılış icabı duyduğu sosyal ihtiyaçlar ve bunların giderilme yolları manasında kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları 165. dipnot.

- Ümmetin tamamı için bağlayıcı nitelik taşımayan, Hz. Peygamber'in (sav) kendi dönemi için maslahat ifade eden (imamet, devlet başkanlığı) uygulamaları anlatan hadisler.

- Hz. Peygamber'in (sav) kaza (yargı) kararlarını ifade eden hadisler.”

Bu döneme kadar sünnetle ilgili yapılan tasnifler arasından en ayrıntılı taksim olarak kabul edilen bu tasnifin, sünnetin İslam'da karar mekanizması olarak bir kaynak oluşu bakımından önemli işaretler içermekte olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre; Dihlevi'nin “Ahiret hayatı ve melekut alemine dair olan sünnet” dışındaki diğer bölümlere Hz. Peygamber'in (sav) ictihadını da eklemesinin, Hz. Peygamber'in (sav) tasarruflarını, ümmetin tamamı için bağlayıcı kabul ettiğine işaret olduğunu söyleyebiliriz. Bunun dışında, bağlayıcılık açısından “Risaletle ilgili olmayan sünnet” başlığı altında özellikle kaza ve imametle ilgili uygulamaların maslahat içerdiğini, kişisel kararlar olduğunu ve bağlayıcı olmadığını beyan etmesi de sünnetin dini olan ve olmayan alanının ayrılmasına ışık tutması hasebiyle burada zikredilmelidir.

Dihlevi kendisinden sonra Seyyid Ahmed Han (ö. 1898), Mevdudi (ö. 1979) ve Fazlurrahman (ö. 1988) gibi Hint bölgesi alimlerini de etkilemiştir.

Mısır bölgesinde Muhammed Abduh (ö. 1905), Mahmud Şeltut (ö. 1963) ve Anadolu'da da Hayrettin Karaman gibi alimler yine benzer şekilde sünnetin bağlayıcı olan ve olmayan kısımları olduğu üzerinde durmuş, hükümleri bu açıdan ayrıma tabi tutmuşlardır.

Önceki kısımlarda Hz. Peygamber'in (sav) koymuş olduğu hükümlerden ve sünnetin farklı zaman dilimlerindeki bağlayıcılık özelliğinden bahsedilmişti. Burada Hz. Peygamber'in (sav) rivayetlerinde geçen farz, vacip ve sünnet kavramlarını incelememiz ve zamanla uğradığı değişime kısaca göz atmamız gerekebilir. Zira bu kavramların rivayetlerde ne maksatla kullanıldığını ve o gün anlaşıldığı şekliyle bugüne uzanan kavramlar olup olmadığını gözlemlememiz doğru olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER'İN EMRETMEKTEN VAZGEÇMESİNİN
DİNDEKİ KARŞILIĞI

I. RİVAYETLERDE FARZ, VACİP VE SÜNNET KAVRAMLARI

Bu kısımda rivayetlerde kullanıldığı şekliyle farz, vacip ve sünnet kavramlarına kısaca yer verilerek ikinci bölümde işlenecek “rivayetlerin teşri değeri” konusuna bir zemin hazırlanması hedeflenmiştir. Hz. Peygamber’in (sav) Kuran dışı vahiy aldığı ve teşri yetkisinin varlığı noktasında serdedilen hususlardan sonra bu bölümde, Hz. Peygamber’in (sav) vazetmekten caydığı hükümlerin değerini sorgulayarak konuyu bir adım ileriye taşıma gayesi güdülmüştür.

Teklifi hükümlerde ayrımı ilk olarak Ebû Hanife’nin *el-Vasiyye* isimli eserinde farz, fazilet ve masiyet şeklinde yaptığı söylenir.⁸⁵ Daha sonra İmam Şafii bugünkü sistematığe esas teşkil edecek farklı bir ayrım ortaya koymuş, hicri beşinci asırdan sonra da hükümler beş kısımda ele alınmaya başlamıştır.⁸⁶

A. Farz Kavramı

Mastar olarak “sert bir şeyi kesmek, çentik atmak; belirlemek, kesinleştirmek, beyan etmek ve bağış yapmak”; “farz, fariza, mefruz” şekillerinde isim olarak da “belirlenmiş, kesinleşmiş şey; hisse, pay, nasip; bağış, işaret, nişan ve çentik”⁸⁷ anlamlarına gelmekte olan farz aslında, birbirlerinden ayırt etmek için okların üzerinde bir işaret olarak çentik açmak manasını taşımaktadır. Su kaynaklarında da herkesin kendi payını bilmesi için konulan işaretlere “furza” denilmektedir. Farz kelimesi, Kuran-ı Kerim’in inişiyle birlikte asıl anlamıyla da bağlantılı olarak “dinde belirlenmiş miktarlar, sabit ve lazım emirler” şeklindeki terim anlamını kazanmıştır.⁸⁸

Çeşitli türevleriyle birlikte Kuran-ı Kerim’de on sekiz defa geçmekte olan farz kelimesinin farklı ayetlerde değişik anlamlarda kullanıldığı görülür. “Belirlemek, helal

⁸⁵ Öz, *İmam-ı A’zâmın Beş Eseri*, 66.

⁸⁶ Geniş bilgi için bkz Dr Uğur Bekir Dilek, “Teklîfî Hüküm İfade Eden Kavramların Doğuşu, Gelişimi ve Terimleşmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 18, 2011, (t.y.).

⁸⁷ Ebû'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî 'î İbn Manzûr, *Lisân 'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993 "frz" md; Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Heyet, b.y.: Dâru'l-Hidâye, t.y. "frz" md.

⁸⁸ Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Cessâs, *Âhkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1405), 2/368.

kılmak, beyan etmek ve belirlenmiş pay” bu anlamlardan bazılarıdır. Hadislerdeki kullanımına baktığımızdaysa farz kavramının bazen vacip ile eş anlamda kullanıldığı görülür. Fakihler ise farzı, bazen Kuran-ı Kerim’de de yer aldığı gibi “beyan etmek” anlamında kullanmışlardır. Bu anlamda farz ister emredilsin ister nehyedilsin isterse de mübah kılınsın Allah tarafından beyan edilen bütün hükümler hakkında kullanılır. Zaten terim manasında da bu anlam mevcuttur.⁸⁹ Nitekim namaz ve oruca farz denilmesinin sebebi; nasıl, ne şekilde ve ne zaman yerine getirileceklerinin bizzat Allah (cc) tarafından belirlenmiş ve beyan edilmiş olmasıdır.

Cumhur alimler terim olarak farz ile vacibi her ne kadar eş anlamda kullansa da bu terimler farz kılmanın sadece Allah’a (cc), vacip kılmanın ise Allah (cc) yanında diğer varlıklara da nispet edilebilmesi nedeniyle birbirlerinden ayrılırlar. Bundan ötürü cumhurun, vucubunda mükellefin hiçbir dahli olmayan vaciplerde hem farz hem de vacibi kullanırken adak ve nezir gibi mükellefin dahli olan vaciplerde sadece vacibi kullandıklarına dair örnekler de mevcuttur.⁹⁰

B. Vacip Kavramı

Vacip, sözlükte “düşmek, ölmek, (güneş için) batmak; sabit ve lazım olmak, ayrılmamak; (alışveriş için) gerçekleşmek” anlamlarına gelen “vucub” kökünden türemiş olup “düşen, ölen, sabit ve lazım olan şey” anlamlarına gelmektedir.⁹¹

Kuran-ı Kerim’de sadece Hacc Suresi’nin otuz altıncı ayetinde “vucub” kelimesi yer almakta ve “düşmek” anlamında kullanılmaktadır. Hadislerde ve sahabenin sözlerinde sözlük anlamlarında kullanılmasının yanı sıra yukarıda yer aldığı gibi teknik anlamda da kullanılmıştır.⁹² Fakihler ise cuma günü guslün vacip olduğunu belirten hadiste olduğu gibi⁹³ vucub kelimesinin çoğunlukla sünneti tekid etme amacıyla kullanıldığını belirtmişlerdir.

⁸⁹ Mahmûd b. Zeyd Lamişi, *Kitab fî Usuli’l-Fıkh* (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslami, 1995), 56.

⁹⁰ Geniş bilgi için bkz Dr Uğur Bekir Dilek, “Teklîf Hüküm İfade Eden Kavramların Doğuşu, Gelişimi ve Terimleşmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 18, 2011, (t.y.).

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisân’l-‘Arab* "vcb" md.

⁹² Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Taharet 88.

⁹³ Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Taharet 133.

Haccın farz oluşuyla ilgili rivayette de olduğu gibi (bu rivayet ileride ayrıntılı olarak işlenecektir) vacip ve farz kelimelerinin aynı manada kullanıldığı da olmuştur. Hanefi alimler farz ve vacip kavramlarını birbirinin yerine kullansalar da bu terimlerin ayrımını yine bizzat Ebû Hanife yapmıştır. Ebû Hanife ile Yusuf b. Halid es-Semti (ö.189/805) arasında geçen konuşma bunu net bir şekilde göstermektedir. Serahsi'nin (ö.483/1090) naklettiğine göre es-Semti şöyle demektedir: “Ebû Hanife'ye geldim ve ona farz namazların sayısını sordum? Dedi ki: Beş. Bunun üzerine ona vitri sordum. Dedi ki: Vacip. Bunun üzerine derin düşünebilmemin azlığından dolayı dedim ki: Kabul etmiyorum. Bunun üzerine yüzüme gülümsedi. Sonra konu üzerinde iyice düşününce, vacip ve farz arasında gök ile yer arasındaki kadar fark olduğunu anladım. Allah (cc), Ebû Hanife'ye rahmet etsin ve beni doğruya iletmesinden dolayı onu hayırla mükafatlandırsın.”⁹⁴

Şeybânî (ö. 189/805) de eserlerinde farz ve vacibi mutlak bir ifadeyle kullandığında, zikredilen meselenin farz mı vacip mi olduğu hususunda yeterli delil bulunamamakla birlikte eserlerinde vitir ve bayram namazları gibi vaciplerin hem farzlardan hem de nafilelerden ayrı değerlendirdiği görülmektedir. *el-Hucce*'de naklettiğine göre Ebû Hanife yolcunun namazı hakkında şöyle demiştir: “Yolculukta tatavvu kıldığı zaman yüzü ister kibleye isterse başka bir yöne dönük olsun başıyla ima ederek kılar, secdesini rükusundan daha aşağıda yapar. Namaz, fariza veya vitir ise yere inmesi, farizayı ve vitri yerde kılması şarttır.” Şeybani bunun ardından şöyle der: “Vitir hakkında muhtelif hadisler gelmiştir. Biz en ihtiyatlı olanını aldık ve vitir namazının deve üzerinde değil, yerde kılınmasını uygun gördük. Çünkü fakihler vitir hakkında, beş vakit namaz dışında hiçbir namazda olmadığı kadar tavizsiz davranmışlardır. Bazıları demiştir ki: Terk edilmesi yakışık almayan bir sünnettir. Bazıları da demiştir ki: Vaciptir.”⁹⁵

⁹⁴ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/112.

⁹⁵ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne*, thk. Mehdî Hasen el-Kîlânî el-Kâdirî (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 1/182.

C. Sünnet Kavramı

Sünnet, sözlükte “suyu peş peşe dökmek, belirli bir istikamet üzere olmak; örnek olarak ortaya koymak, şekillendirmek, keskinleştirmek, bilemek, parlatmak; gütmek” anlamlarına gelen “senn” kökünden türemekte ve “iyi ya da kötü alışlagelmiş yol, yöntem, adet, huy, siret, gidişat” anlamlarına gelmektedir. Ancak bu kelime İslam’ın gelmesiyle birlikte hususi bir anlam kazanarak sadece Hz. Peygamber’in (sav) yol ve siretine tahsis edilmiş ve yalnızca “iyi ve güzel yol” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁹⁶

Hadislerde genelde “dinde takip edilen yol” anlamında kullanılan bu kavram, hasene ve seyyie kaydı konulduğunda ise tam olarak sözlük anlamını karşılamıştır. Mesela Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: “Bir kimse İslam’da güzel bir sünnet ortaya koyar da kendisinden sonra onunla amel edilirse, o kimseye bu sünnet ile amel edenlerin eciri kadar sevap yazılır. Amel edenlerin ecirlerinden de bir şey eksilmez. Her kim de İslam’da kötü bir sünnet ortaya koyar da kendinden sonra onunla amel edilirse, o kimsenin aleyhine bu sünnet ile amel edenlerin günahı kadar günah yazılır. Amel edenlerin günahlarından da bir şey eksilmez.”⁹⁷

Hz. Peygamber (sav), sahabe ve tabiin, sünneti; farz ve vacip olmaksızın yapılması istenen şeyler şeklinde daha sonra kazandığı fıkhi bir terim olan anlamında değil, “dinde takip edilen meşru yol” manasında kullanmışlardır.⁹⁸ Çünkü Hz. Peygamber (sav) ve ashabına göre sünnet, Hz. Peygamber’den (sav) Kuran dışında sadır olan söz, fiil ve takrir ile sabit olan şeydir.⁹⁹ Bu manada sünnet; itikat, ibadet, muamelat, ahlak, edep vs. gibi hayatın bütününi boşluk bırakmayacak şekilde kapsar. Bunların arasında ise bugün

⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisân’l-‘Arab*, “snn” md.

⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 31/495; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Zekat 69; Nesâ’î, *el-Muctebâ mine’s-Sunen es-Sunenu’s-Suğrâ*, Zekat 64.

⁹⁸ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Es-Sünnetü’n-Nebeviyye ve Beyânü Medlûlihe’s-Şer’î*, 3. bs., Kahire: Dar-al Salam, 2020, s. 17.

⁹⁹ Cemalüddin el-Kasîmî, *Kavâidu’t Tahdis min Funûni Mustalahi’l Hadis* (Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 1961), 144.

kullandığımız terim manasıyla sünnet olanlar bulunduğu gibi farz, vacip, müstehap ve mübah olanlar da bulunmaktadır.¹⁰⁰

Sünnetin hadislerde bu manada kullanıldığına dair birçok örnek bulunmaktadır: Mesela Hz. Aişe sa'y hakkında şöyle demektedir: “Allah Resulü, Safa ve Merve arasında sa'y yapmayı sünnet kılmıştır. Binaenaleyh onların arasındaki sa'yı terk etmeye kimsenin hakkı yoktur.”¹⁰¹ Burada geçen sünnet kelimesi, fıkhi terim anlamında değil, sa'y yapmanın Hz. Peygamber'in (sav) sünneti ile vacip olması anlamında kullanılmıştır.

Yine Hz. Aişe'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir: “Allah Resulü bevletti. Bunun üzerine Ömer arkasında bir kap su ile bekledi. Hz. Peygamber bunun üzerine şöyle dedi: Bu nedir ya Ömer? Ömer dedi ki: Bu abdest alman için sudur. Hz. Peygamber dedi ki: Her ihtiyaç giderdikten sonra abdest almak bana emredilmedi. Eğer öyle yapsaydım sünnet olurdu.”¹⁰² Burada geçen sünnet kelimesi de “ümmetim için vacip ve bağlayıcı bir uygulama olurdu.” anlamına gelmektedir.¹⁰³

Hz. Peygamber'in (sav), sahabenin ve tabiinin, sünneti bazen farz ve vacibin mukabili şeklinde kullanmaları, sünnetin fıkhi terim anlamını kazanmasına da zemin hazırlamıştır. Mesela “Ramazan ayı, Allah'ın orucu üzerinize yazdığı, benim de namazını sünnet kıldığım bir aydır.”¹⁰⁴ hadisi ya da Hz. Ali'nin (ra): “Vitir namazı, farz namazınız gibi kesin bir şekilde (hatm) istenmemiştir. Lakin Hz. Peygamber onu sünnet kıldı ve dedi ki: Allah tektir, teki sever. Ey Kuran ehli! Vitir namazını kılınız.”¹⁰⁵ rivayeti hicri ikinci asırdan sonra farz ve vacibin mukabili olarak kullanılan sünnet kavramına kaynaklık etmiştir diyebiliriz.

Hem farklı manalarda hem de çokça birbirlerinin yerine kullanılabilen farz, vacip ve sünnet kavramlarını etimolojik olarak incelediğimiz ve rivayetlerle örnekledirdiğimiz

¹⁰⁰ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Es-Sunnetu'n-Nebeviyye ve Beyânu Medlûlihe's-Şer'i*, 8-9.

¹⁰¹ Muslim, *Sahihu Muslim*, Hacc 43; Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Menasik'il-hac 168.

¹⁰² Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Taharet 22; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, Taharet 20.

¹⁰³ Ebû't-Tayyib el-Azîmâbâdî, *Avnû'l-Ma'bûd* (Dimeşk: Dar'ul Feyha, 2013), 1/63-64.

¹⁰⁴ Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Hasen 'Abdulmun'im (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 3/129.

¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2/413.

bu kısımdan sonra, Hz. Peygamber'in (sav) bir vesileyle söylemekten vazgeçtiği emirleri, genelde söz konusu kavramları gerekçe göstererek uygulamaktan vazgeçtiği hükümleri konu edineceğiz.

Bu konuyu araştırılmaya değer kılan hususlardan biri, Hz. Peygamber'in (sav) vazgeçtiği meselelerden bizleri haberdar etmiş olmasıdır. Olağan hallerde vazgeçilen bir meseleden muhatabın haberi olması gerekmezken Hz. Peygamber'in (sav) ashabını bilgilendirmesi, bu rivayetlerin ve olası hükümlerin üzerinde durulmasını gerektirmiş, hatta Allah Resulünün (sav) bahsi geçen meselelere ayrı bir değer atfettiği düşüncesini uyandırmıştır.

II. “SİZE FARZ KILINMASINDAN KORKMASAYDIM...”

ŞEKLİNDE GELEN RİVAYETLER

Bu başlık altında, ulaşabildiğimiz kadarıyla mevzubahis ibarenin bulunduğu ve bulunmadığı halde mana bakımından yakın gördüğümüz rivayetler birlikte zikredilecek hemen akabinde de şerhlerde karşılaştığımız bazı yorumlarla çalışmamızın ana fikri desteklenmeye çalışılacaktır. Farklı lafızlarla ifade edilen ve çeşitli manalara hamledilebilecek rivayetlerin bu şekilde birlikte sunulmasından maksat; fıkhi terimlerimiz arasında kavram karmaşası oluşturma aksine bir birliktelik oluşturma mümkün olup olmadığını görmeye çalışmaktır. Hz. Peygamber'in (sav) farz kılma yetkisinin varlığını destekler nitelikteki hadislerin de burada cüzi miktarda da olsa zikredildiği görülecektir.

A. “Ferada” Fiili ile Gelenler

”حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيَدْعُ الْعَمَلَ، وَهُوَ يُحِبُّ أَنْ يَعْمَلَ بِهِ خَشْيَةً أَنْ يَعْمَلَ بِهِ النَّاسُ، فَيُفَرِّضَ عَلَيْهِمْ، وَمَا سَبَّحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُبْحَةَ الضُّحَى قَطُّ وَإِنِّي لَأُسَبِّحُهَا.”

Hiz. AîŖe (ra) dedi ki: "Resulullah, bir iŖi yapmayı çok istediği halde onu ahali de yapmaya kalkar da üzerlerine farz kılınır diye korktuğu için yapmaktan vazgeerdi. Resulullah hiçbir zaman duha namazını kılmamıŖtı ama ben kılıyorum."¹⁰⁶

Bu rivayette Hiz. Peygamber'in (sav) farz kılınması korkusuyla bazı ibadetlerden kendini geri çektiğini, kimi zaman onları terk ettiğini anlamaktayız. Son kısımdaki "Resulullah (sav) hiç duha namazı kılmamıŖtır" ifadesinden ise hiç kılmadığı değil Hiz. AîŖe'nin (ra) yanındayken kılmadığı veya devamlı bir Ŗekilde kılmadığı yorumlarına Ŗerhlerde yer verilmiŖtir.¹⁰⁷

”حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الرُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى ذَاتَ لَيْلَةٍ فِي الْمَسْجِدِ، فَصَلَّى بِصَلَاتِهِ نَاسٌ، ثُمَّ صَلَّى مِنَ الْقَابِلَةِ، فَكَثُرَ النَّاسُ، ثُمَّ اجْتَمَعُوا مِنَ اللَّيْلَةِ الثَّالِثَةِ أَوْ الرَّابِعَةِ، فَلَمْ يَخْرُجْ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ: قَدْ رَأَيْتُ الَّذِي صَنَعْتُمْ، وَلَمْ يَمْنَعْنِي مِنَ الْخُرُوجِ إِلَيْكُمْ إِلَّا أَنِّي خَشِيتُ أَنْ تُفَرِّضَ عَلَيْكُمْ، وَذَلِكَ فِي رَمَضَانَ.”

Müminlerin annesi AîŖe (ra) anlatıyor: "Resul-i Ekrem bir gece mescitte namaz kıl mıŖtı. Bunu gören sahabiler de ona uyarak namaz kılmaya baŖladılar. Resulullah sonraki gece de namaz kıldığında insanlar çoğaldı. nc veya dördüncü gecede ise sayıları iyice arttı. Fakat Resulullah bundan sonra namaz kılmak üzere onların yanına çıkmadı. Sabah olduğunda da Ŗyle buyurdu: 'Ben sizin yaptıklarınızı gördüm ama namaz kılmak üzere

¹⁰⁶ Buhârî, *Sahîhu 'l-Buhârî*, Teheccüd 5; Benzer rivayetler için bkz: Mâlik b. Enes, *el-Muvatta' (Rivâyetu Ebî Mus'ab)*, Salât 404; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü 'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 42/282; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Salât'ul-musâfirin 77.

¹⁰⁷ Eb'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huđayrî es-Süyûtî, *ed-Dîbâc 'alâ Sahîh Muslim b. el-Haccâc*, thk. Eb İŖhâk el-Huveynî el-Eserî (Suudi Arabistan: Dâru İbn 'Affân, 1416/1996), 2/339; Eb Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-'Aynî, *'Umdetu 'l-Kârî Ŗerhu Sahîhi 'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 7/241.

yanınıza gelmek istemedim. Çünkü bu namazın size farz kılınmasından korktum.' Bu olay Ramazan ayında yaşanmıştı.¹⁰⁸

”حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهَا قَالَتْ: فُرِضَتِ الصَّلَاةُ رَكْعَتَيْنِ رَكَعَتَيْنِ فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ، فَأَقَرَّتْ صَلَاةَ السَّفَرِ، وَزِيدَ فِي صَلَاةِ الْحَضَرِ.“

Yahya b. Yahya'dan nakledildiğine göre Hz. Aişe şöyle demiştir: 'Namaz hazarda ve seferde ikişer rekat olarak farz kılındı. Sonra sefer namazı olduğu gibi bırakıldı; hazar namazına ziyade yapıldı.'¹⁰⁹

”أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الْأَخْطَسِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: «فُرِضَتِ الصَّلَاةُ عَلَى لِسَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَضَرِ أَرْبَعًا، وَفِي السَّفَرِ رَكْعَتَيْنِ، وَفِي الْخَوْفِ رَكْعَةً.“

İbn Abbas der ki: "Namaz, Resulullah'ın lisanı ile sabit olduğu üzere hazarda dört rekat olarak, seferde iki rekat olarak, savaşta da tek rekat olarak farz kılındı."¹¹⁰

”حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ خَلَّادٍ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: سَأَلْتُ طَاوُسًا عَنِ السُّبْحَةِ فِي السَّفَرِ، وَالْحَسَنُ بْنُ مُسْلِمٍ بْنُ يَتَاقٍ جَالِسٌ عِنْدَهُ، فَقَالَ: حَدَّثَنِي طَاوُسٌ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ:

¹⁰⁸ Buhârî, *Sahîhu 'l-Buhârî*, Teheccüd 5. Benzer rivayetler için bkz: Mâlik b. Enes, *el-Muvatta' (Rivâyetu Ebî Mus'ab)*, Salât 274; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü 'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*, 42/279; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Salât'ul-musâfirin 177; Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Kıyâm'ul-leyl 4.

¹⁰⁹ Muslim, *Sahîhu Muslim*, Salât'ul-musâfirin 1.

¹¹⁰ Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Salât 3.

«فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْحَضَرِّ وَصَلَاةَ السَّفَرِ، فَكُنَّا نُصَلِّي فِي الْحَضَرِّ قَبْلَهَا وَبَعْدَهَا، وَكُنَّا نُصَلِّي فِي السَّفَرِ قَبْلَهَا وَبَعْدَهَا.»

Abdullah b. Abbas şöyle demiştir: “Resulullah hazer namazını ve sefer namazını farz kılmıştır. Biz hazerde farzdan önce ve sonra sünnet kılardık. Seferde de farzdan önce ve sonra sünnet kılardık.”¹¹¹

Farklı tariklerden gelen yukarıdaki üç rivayet için şerh kitaplarında çoğunlukla namazın kısaltılmasının hükmü ve çeşitli ihtilaflar konu edinilmiştir. Lakin bu rivayetlerde yine “Resulün diliyle farz kılındı” veya “Resulullah farz kıldı” ifadeleri konumuza bakan yönüyle sahabenin anlayışını yansıtmaları bakımından önemlidir. Mesela son dönem alimlerinden Hereri (ö.1441) bu hadisteki “farada” kelimesini hüküm verdi ve açıkladı şeklinde yorumlamıştır.”¹¹² Nitekim “Biz Kuran’da korku namazını ve yolcu olmayanların namazını buluyoruz, fakat yolcu namazını göremiyoruz.” şeklindeki bir soru üzerine Abdullah b. Ömer’in verdiği şu cevap da bu anlayışı destekler niteliktedir: “Biz hiçbir şey bilmez iken Allah Teala Muhammed’i peygamber olarak gönderdi. Biz ancak onun yaptığını görüp aynen yapıyoruz.”¹¹³

”حَدَّثَنَا حَزْمَةُ بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُ بِصِيَامِهِ، قَبْلَ أَنْ يُفَرَضَ رَمَضَانُ، فَلَمَّا فُرِضَ رَمَضَانُ كَانَ مَنْ شَاءَ صَامَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ، وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ.”

Harmele b. Yahya’dan rivayet edildiğine göre Hz. Aişe şöyle demiştir: “Resulullah Ramazan orucu farz kılınmadan önce aşure orucunu emrederdi. Ramazan orucu farz kılınca artık aşure günü isteyen oruç tutar isteyen tutmaz oldu.”¹¹⁴

¹¹¹ İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, İkamet’us-salât 75.

¹¹² Muhammed Emin El-Hereri, *Zevi’l-Hicâ ve’l-Hâce* (Daru’l-Minhac, 2018), 6/519.

¹¹³ Bâcî, *el-Muntekâ Şerhu’l-Muvattâ’*, 1/260.

¹¹⁴ Muslim, *Sahihu Muslim*, Sıyam 19.

Bu rivayette de Hz. Peygamber'in (sav) koyduğu hükümlerden biri olan aşure orucu konu edilmektedir. Rivayet meşhur olup farklı tarikleri de mevcuttur. Resulullah (sav) aşure orucunu farz kılmış, bir yıl kadar sonra inen ramazan orucunun farz kılındığı ayeti ile “dileyen tutsun dileyen tutmasın” kaydını koyarak farz yükümlülüğünü kaldırmıştır.¹¹⁵ Ebû Bekr İbnü'l- Arabi (ö. 543/1148), Hz. Aişe'nin (ra) “Ramazan farz kılınmadan önce aşura orucu farz idi” rivayetini esas alan mezheplerin, aşura orucunun önceden farz olduğu konusunda icma ettiklerini belirtmiştir.¹¹⁶ Farklı bir eserde aktarılanlara göre ise “(Aşure günü) oruçlu olarak sabahlayan orucunu tamamlasın, niyetsiz sabahlayan ise akşama kadar günün geriye kalan kısmını tamamlasın.” hadisi ile beraber düşünen Hanefi ve Hanbeli mezhebi o gün için aşure orucunun farz olduğunu, Şafii mezhebi ise müstehap olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷

”أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْمَخْزُومِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، وَمَنْصُورٍ عَنْ شَقِيقِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: «كُنَّا نَقُولُ فِي الصَّلَاةِ، قَبْلَ أَنْ يُفْرَضَ التَّشَهُّدُ: السَّلَامُ عَلَى اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَى جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَقُولُوا هَكَذَا، فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ هُوَ السَّلَامُ، وَلَكِنْ قُولُوا: التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ، وَالصَّلَوَاتُ، وَالطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.»

İbn Mesud şöyle demiştir: “Bize teşehhüd farz kılınmadan önce şöyle derdik: Selam Allah'ın üzerine olsun, selam Cebrail ve Mikail'in üzerine olsun, Bunun üzerine Hz. Peygamber bize şöyle dedi: Böyle demeyin; Allah azze ve celle selamdır, fakat şöyle deyin: Her türlü hürmet, salavat ve bütün iyilikler Allah Teala'ya mahsustur. Ey Nebi! Allah'ın selam, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun. Selam, bizim ve Allah'ın salih

¹¹⁵ Hayreddin Karaman, *Kuran Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 1/296.

¹¹⁶ Ebu Bekr İbnü'l-Arabi, *El-Mesalik Fi Şerhi Muvattai Malik* (Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2007), 4/203.

¹¹⁷ Abdülaziz Er-Racihi, *Tevfikü'r-Rabbi'l-Mun'im* (Riyad, 2018), 3/300.

kullarının üzerine olsun. Şehadet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur ve yine şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Resulüdür.”¹¹⁸

Gerek senedi gerekse hükümleri açısından çeşitli tartışma konularını barındıran bu rivayet de fakih sahabilerden olan İbn Mesud'un (ra) dilinden Hz. Peygamber'in (sav) farz kılma yetkisini tasdik etmesi açısından önemlidir. Zira teşehhüd herhangi bir ayetle sabit olmamasına rağmen bazı mezheplerce farz olarak kabul edilmiştir.¹¹⁹

”أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، دُحَيْمُ الدِّمَشْقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَرْوَانُ، وَهُوَ الْفَرَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ وَهُوَ ابْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مِهْرَانَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيُّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْلَا أَنْ يَنْقُلَ عَلَى أُمَّتِي لَفَرَضْتُ السَّوَاكَ.»

Ebû Said el Hudri demiştir ki: Resulullah şöyle buyurdu: “Ümmetime ağır gelmeyecek olsaydı misvakı farz kılardım.”¹²⁰

Misvakla ilgili özellikle “emrederdim” lafzı kullanılarak çok çeşitli rivayetler bugüne ulaşmıştır. Lakin bu rivayette yine aynı manada “farz kılardım” ifadesi geçmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) misvak kullanımına çok önem verdiği bilinen bir gerçektir. Her namazdan önce ya da her abdestten önce vb. birçok zaman diliminde misvak kullanımını tavsiye ettiği farklı rivayetler de mevcuttur. Bu ve benzer rivayetleri cem ederek değerlendiren şarihlerden çoğu misvak kullanmanın müstehap oluşuna hükmederken bazıları da vacip olduğu görüşünde birleşmiştir. Başta İmam Şafii olmak üzere bazı alimler meşakkati vacipliğin önünde bir engel olarak görürken İmam Ebû Hamid (ö. 406/1016) ve Maverdi (ö. 450/1058) gibi alimlerin naklettiğine göre İshak b. Raheveyh

¹¹⁸ Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Sehv 41.

¹¹⁹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn 'Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâ'îlî İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, thk. Tâhâ ez-Zeynî vd. (Kahire: Mektebetu'l-Kahire, 1388/1968-1389/1969), 1/387.

¹²⁰ Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 3/288.(Hadis no:3019)

(ö. 238/853) ise misvak kullanımının vacip olduğunu hatta kullanılmadığında kişinin namazının batıl olduğunu söylemiştir.¹²¹

”حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ السَّكَنِ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَهْضَمٍ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ نَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَمْرِو بْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَكَاةَ الْفِطْرِ، صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ، عَلَى الْعَبْدِ وَالْحُرِّ، وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى، وَالصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ، مِنَ الْمُسْلِمِينَ، وَأَمَرَ بِهَا أَنْ تُؤَدَّى قَبْلَ خُرُوجِ النَّاسِ إِلَى الصَّلَاةِ.“

İbn Ömer babasından rivayetle şöyle dedi: “Hz. Peygamber fitr sadakasını bir sa’ (ölçü birimi) hurma veya bir sa’ arpa olarak; köle-hür, kadın-erkek, küçük-büyük Müslüman olan herkes için farz kıldı. Ve bunun namazdan önce (bayram namazı) verilmesi gerektiği emretti.¹²²

Hükmü, miktarı, zamanı gibi çeşitli ayrıntılarında tartışmalar olan¹²³ bu rivayet hem “farz kıldı” hem “emretti” lafızlarını içermesi bakımından da önemlidir. Bu iki ibarenin farklı anlamları yüklenmiş olma ve “farz kıldı” ifadesinin de hüküm belirtme olasılığı yüksek görünmektedir. Nitekim “farada” ifadesini “farz kılmadı, takdir etti” şeklinde anlayanlar veyahut “Fıtr sadakası zekatın farz oluşuyla neshedildi.” diyenler olmasına rağmen cumhur; “Hz. Peygamber’in (sav) bu ifadesi farzlığa delalet eder.” görüşü etrafında birleşmiştir.¹²⁴

¹²¹ İbn Hacer el-‘Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, 2/375-376.

¹²² Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Sadakat’ul-fitr 1; Nesâ’î, *el-Muctebâ mine’s-Sunen es-Sunenu’s-Suğrâ*, Zekat 33.

¹²³ Ebû’l-Fađl ‘İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî el-Kâdî ‘İyâd, *İkmâlu’l-Mu’lim bi Fevâ’idi’l-Muslim*, thk. Yahyâ İsmâ’îl (b.y.: y.y., 1419/1998), 3/476,477.

¹²⁴ Bedreddin Aynî, *Şerhu Suneni Ebi Davud* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1999), 6/317; Kurtubî, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta mine’l-Me’ânî ve’l-Esânîd*, (Londra: Müessesetü’l-Furkan li’t-Türasi’l-İslami, 2017), 9/213.

B. “Ketebe” Fiili ile Gelenler

”أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، قَالَ: سَمِعْتُ مُوسَى بْنَ عُقْبَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا النَّضْرِ يُحَدِّثُ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اتَّخَذَ حُجْرَةً فِي الْمَسْجِدِ مِنْ حَصِيرٍ، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهَا لَيَالِي حَتَّى اجْتَمَعَ إِلَيْهِ النَّاسُ، ثُمَّ فَقَدُوا صَوْتَهُ لَيْلَةً، فَظَنُّوا أَنَّهُ نَائِمٌ، فَجَعَلَ بَعْضُهُمْ يَتَنَحَّحُ لِيُخْرِجَ إِلَيْهِمْ، فَقَالَ: مَا زَالَ بِكُمْ الَّذِي رَأَيْتُمْ مِنْ صُنْعِكُمْ حَتَّى خَشِيتُ أَنْ يُكْتَبَ عَلَيْكُمْ، وَلَوْ كُتِبَ عَلَيْكُمْ مَا قُمْتُمْ بِهِ، فَصَلُّوا أَيُّهَا النَّاسُ فِي بُيُوتِكُمْ، فَإِنَّ أَفْضَلَ صَلَاةِ الْمَرْءِ فِي بَيْتِهِ إِلَّا الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ.“

Zeyd b. Sabit'ten rivayet edildiğine göre Nebi, mescit içinde hasırdan bir hücre edinmişti. (Ramazan ayının son on gününde) birkaç gece buradan çıkıp cemaatle hem farz ve hem de teravih namazı kılınmıştı. Sonunda cemaatin birikip çoğaldığını görünce bir gece yalnız yatsı namazını kıldırıp bu hasır odasına çekilmiş ve teravih namazı için çıkmamıştı. Resulullah'ın hücresinde sesini işitmeyince O'nu uyudu zannettiler ve uyansın da çıksın diye sahabilerin bazıları öksürmeye başladılar. Bunun üzerine Resulullah bekleyen cemaate hitap edip şöyle buyurdu: “Cemaatle (teravih) namazı kılmak hususunda sizde gördüğüm bu arzu devamlıdır. Fakat böyle cemaat halinde bu ibadete devam ederken, teravih namazının cemaatle kılınmasının size farz kılınmasından ve farz kılındığı takdirde hepinizin bu namazı cemaatle kılmaya güç yetirememenizden korkarım. Onun için ey insanlar! Sizler bu namazı kendi evlerinizde kılınız. Çünkü farz olanlar dışında, kişinin namazının en faziletlisi kendi evinde kıldığı namazıdır.”¹²⁵

Yukarıda farklı senetlerle gelen ve daha önce farklı başlıklar altında bahsettiğimiz teravih namazı ile ilgili rivayetlerle alakalı şarihler, Allah Teala'nın (cc) adeti olduğu üzere Müslümanların herhangi bir meselede devamlılık göstermeleri ve hevesli olmaları sebebiyle yeni yükümlülük getirebileceğini ve bunu da Resulullah'a (sav) önceden vahyetmiş olabileceğini belirtmişlerdir. Bu şarihlere göre farz olması sebebiyle insanların

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 35/458; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, İtisam 3; Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Kıyâm'ul-leyl 1.

aciz kalacağı bir emrin gelmemesi için de Resulullah illeti ortadan kaldırarak cemaate ara verilmesini sağlamıştır.¹²⁶

C. “Sekule” Fiili ile Gelenler

”حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَيْمَنَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي أَنَّهُ، سَمِعَ عَائِشَةَ، قَالَتْ: وَالَّذِي ذَهَبَ بِهِ، مَا تَرَكَهُمَا حَتَّى لَقِيَ اللَّهَ، وَمَا لَقِيَ اللَّهَ تَعَالَى حَتَّى ثَقُلَ عَنِ الصَّلَاةِ، وَكَانَ يُصَلِّي كَثِيرًا مِنْ صَلَاتِهِ قَاعِدًا - تَغْنِي الرُّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ - «وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّيهِمَا، وَلَا يُصَلِّيهِمَا فِي الْمَسْجِدِ، مَخَافَةً أَنْ يُثْقَلَ عَلَى أُمَّتِهِ، وَكَانَ يُحِبُّ مَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ.»

Hiz. Aişe şöyle demiştir: "Nebi'yi vefat ettiren Allah'a yemin olsun ki, Allah Resülü ikinci namazından sonra kıldığı iki rekât namazı Hak Teala'ya kavuşuncaya kadar terk etmedi. Namaz kılacak takati kalmayıncaya kadar da Hak Teala'ya kavuşmadı. Namazlarının (ikinci namazından sonra kıldığı iki rekâtlik namazların) pek çoğunu oturarak kıldır. Bu iki rekâtlik namazı daima kıldır. Ancak ümmetine ağır gelir korkusu ile bu namazları mescitte kılmaı. Ümmetinin sorumluluklarının hafifletilmesi hoşuna giderdi.¹²⁷

Yine Hiz. Aişe'nin (ra) duha namazı ile ilgili aktarımına benzerliği ile ön plana çıkan¹²⁸ bu rivayet, bazı ibadetlerin Hiz. Peygamber'den (sav) her gördüğünü yapma gayreti içinde olan sahabilerden tabiri caizse gizli tutulduğunu göstermektedir. “Onlara ağır gelir” endişesinin her daim Hiz. Peygamber'i (sav) meşgul ettiğı bu aktarımdan da anlaşılmaktadır.

¹²⁶ Ebû'l-Velîd Suleymân b. Halef el-Bâcî, *el-Muntekâ Şerhu'l-Muvattâ'* (Mısır: Matba'atu's-Sa'âde, 1332/1914), 1/205; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-'Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, thk. Ebu'l-Munzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısırî (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1420/1999), 5/277.

¹²⁷ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Mevâkıtu's-salât 32.

¹²⁸ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed b. 'Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdilmaksûd v.dğr (Medine: Mektebetu'l-Ğurebâ'i'l-Eseriyye, 1417/1996), 5/78.

”وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ إِسْحَاقُ: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ زُهَيْرٌ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: مَكُنَّا ذَاتَ لَيْلَةٍ نَنْتَظِرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَصَلَاةِ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ، فَخَرَجَ إِلَيْنَا (1) حِينَ ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ، أَوْ بَعْدَهُ، فَلَا نَدْرِي أَشَيْءٌ شَعَلَهُ فِي أَهْلِهِ، أَوْ غَيْرَ ذَلِكَ، فَقَالَ حِينَ خَرَجَ: إِنَّكُمْ لَتَنْتَظِرُونَ صَلَاةَ مَا يَنْتَظِرُهَا أَهْلُ دِينٍ غَيْرُكُمْ، وَلَوْلَا أَنْ يَنْقُلَ عَلَى أُمَّتِي، لَصَلَّيْتُ بِهِمْ هَذِهِ السَّاعَةَ، ثُمَّ أَمَرَ الْمُؤَذِّنَ فَأَقَامَ الصَّلَاةَ، وَصَلَّى.“

Abdullah b. Ömer naklediyor: “Bir akşam Resulullah'ı yatsı namazı için bekledik durduk. Derken gecenin üçte biri geçtiği zaman yahut daha sonra yanımıza çıktı. Kendisini ailesi hususunda bir şey mi yoksa daha başka bir şey mi meşgul etti bilmiyoruz. Yanımıza çıktığı zaman: “Gerçekten siz öyle bir namaz bekliyorsunuz ki, onu sizden başka hiçbir din ehli beklemez; eğer ümmetime ağır gelmeseydi, onlara (yatsı namazını) mutlaka bu saatte kıldırırdım.” buyurdular. Sonra müezzine emretti, o da namaz için kamet getirdi ve Resulullah namazı kıldırdı.”¹²⁹

D. "Şakka" Fiili ile Gelenler

”حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي، لَأَخَّرْتُ صَلَاةَ الْعِشَاءِ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ، أَوْ نِصْفِ اللَّيْلِ.“

Ebû Hureyre'den (ra) rivayet edildiğine göre Resulullah şöyle buyurmuştur: “Eğer ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim yatsı namazını gecenin üçte birine veya yarısına kadar ertelerdim.”¹³⁰

¹²⁹ Muslim, *Sahihu Muslim*, Mesacid 220.

¹³⁰ İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, Salât 7.

”أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِتَأْخِيرِ الْعِشَاءِ وَبِالسَّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ.“

Ebû Hureyre'den (ra) nakledildiğine göre Resulullah şöyle buyurmuştur: “Ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim yatsıyı geciktirmeyi ve her namazla birlikte misvak kullanmayı emrederdim.”¹³¹

Yukarıdaki üç rivayet de yatsı namazının tehiri ile alakalı olup; Hz. Peygamber'in (sav), bu davranışı bir alışkanlık haline getirmesi ya da emretmesi sonucunda ümmetin bunu uygulama konusunda yaşayabileceği zorlukları düşünerek vazgeçmesi ama aynı zamanda o vaktin manevi açıdan önemine de işaret etmek istemesi göze çarpmaktadır.¹³²

”حَدَّثَنَا حَدَمِيُّ بْنُ حَفْصٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَارَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ بْنُ عَمْرٍو بْنِ جَرِيرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: انْتَدَبَ اللَّهُ لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ، لَا يُخْرِجُهُ إِلَّا إِيْمَانٌ بِي وَتَصَدِيقٌ بِرُسُلِي، أَنْ أَرْجِعَهُ بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ، أَوْ أَدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، وَلَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي مَا قَعَدْتُ خَلْفَ سَرِيَّةٍ، وَلَوْ دِدْتُ أَنِّي أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ أَحْيَا، ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أَحْيَا، ثُمَّ أُقْتَلُ.“

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Resulullah şöyle buyurmuştur: “Allah kendi yolunda cihada çıkan kişi için kefil olarak şöyle buyurmuştur: ‘Bu kişiyi yalnızca bana olan imanı ve elçilerimi tasdik etmesi cihada çıkarmıştır. Ben onu kazanacağı ecir veya ganimetle geri döndürme yahut cennete koyma konusunda kefilim.’ Ümmetime zorluk çıkartmayacak olsaydı savaşa çıkan hiçbir seriyyenin arkasında kalmazdım. Allah

¹³¹ Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Mevakıt 20.

¹³² Mahmud Muhammed Hattab es-Sübki, *el-Menhelü'l-Azbü'l-Mevrud* (Kahire: Matbaat'ul-İstikame, 1935), 3/347.

yolunda öldürülmeyi, sonra diriltilmeyi sonra tekrar öldürülmeyi sonra tekrar diriltilmeyi sonra yine öldürülmeyi isterdim."¹³³

Şerhlerde daha çok cihada çıkışın sebepleri ve Hz. Peygamber'in (sav) "Allah yolunda öldürülmek" istemesindeki asıl mana üzerinde yorumlar yapılan¹³⁴ bu rivayet, bizlere aynı zamanda Hz. Peygamber'in (sav) her sefere iştirak etmeyişiinden fıkhi bir sonuç çıkarabilecek neticeler de vermektedir. O (sav), çıkan her sefere katılması durumunda, önce sahabenin ve dolayısıyla sonraki nesillerin cihad konusunda zorlanmasına belki de bu sebeple geri kalmasına yol açacağı düşüncesiyle hareket etmiş ve bazı seriyyelerden geri kalmayı tercih etmiştir diyebiliriz. Maddi, manevi birçok zorluğu barındıran ve imandan sonra en faziletli amel olan¹³⁵ cihad konusunda O'nun (sav) bu davranışı muhtemeldir ki bizler için büyük bir kolaylık ve rahmettir.

E. "Senne" Fiili ile Gelenler

"حَدَّثَنَا أَبُو الْمَعْمَرِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ الْمُزْنِيُّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: صَلُّوا قَبْلَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ، قَالَ: فِي النَّالِثَةِ لِمَنْ شَاءَ كَرَاهِيَةً أَنْ يَتَّخِذَهَا النَّاسُ سُنَّةً."

H. Peygamber iki sefer: "Akşam namazından önce iki rekat namaz kılın." buyurdu. Üçüncüsünde ise "Bu namazın sünnet telakki edileceği endişesinden dolayı 'isteyen kılın' şeklinde düzeltti."¹³⁶

¹³³ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, İmân 25; Benzer rivayet için bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 15/288.

¹³⁴ Bedruddîn el-'Aynî, *'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 1/228,229; Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matba'atu'l-Kubrâ'l-Emîrîyye, 1323), 1/121,122.

¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 13/79; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* İmân 16; Muslim, *Sahîhu Muslim*, İmân 135; Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Menasik'il-hacc 4, Cihâd 17.

¹³⁶ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Tetavvu 11, İtisam 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 34/171.

F. Emir İfadesi Kullanılmayanlar

”حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ حَدَّثَنَا ابْنُ عُثَيْبَةَ عَنِ الْجَرِيرِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَفَّلٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم: بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ لِمَنْ شَاءَ.“

Abdullah b. Muğaffel'den rivayet edildiğine göre; Nebi: ‘Her iki ezan (yani ezan ile kamet) arasında bir namaz vardır.’ ‘Her iki ezan (yani ezan ile kamet) arasında bir namaz vardır.’ buyurdu. Sonrasında ise ‘Dileyen için.’ dedi.¹³⁷

”حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، وَوَكَيْعٌ، عَنْ كَثَمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَفَّلٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ قَالَهَا ثَلَاثًا قَالَ فِي الثَّلَاثَةِ: لِمَنْ شَاءَ.“

Abdullah b. Muğaffel'den rivayet edildiğine göre Resulullah şöyle buyurdu: “Her iki ezan (ezan ile kamet) arasında bir namaz vardır.” Bunu üç defa tekrarladı. Üçüncü defasında: ‘Dileyen kimse için’ buyurdu.”¹³⁸

Farklı bahislerde zikrettiğimiz benzer üç rivayetin, şerhlerde de tam olarak konumuza müteallık yorumlar içerdiği gözlemlenmiştir. Hz. Peygamber’in (sav) bağlayıcılık açısından rütbesini düşürmek istemesi dolayısıyla sonda “dileyen kılın” ifadesini kullanması üzerinde durulmuş, o ibare mevcut olmasa farzlığından söz edilebileceğine dikkat çekilmiştir.¹³⁹ Herhangi bir emir ifadesi kullanılmamış ve vazgeçme belirtisi dahi gösterilmiş olmasına rağmen bu yorumların yapılması, Hz. Peygamber’in (sav) sözünün hüküm vazetme açısından ne derece kuvvetli olduğunu göstermektedir.

¹³⁷ Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Tefri’u ebva’it-tetavvu 10.

¹³⁸ Muslim, *Sahihu Muslim*, Salât’ul-musâfirin 304; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, İkamet’us-salât 110.

¹³⁹ Bedruddîn el-‘Aynî, *‘Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, 25/78; Kastalânî, *İrşâdu’s-Sârî li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 2/340.

Hız. Peygamber'in (sav) farz kılma yetkisinin hem lafız hem de mana olarak çıkarılabildiğı rivayetler çeşitli şerh eserlerinden katkılarla bu başlık altında sunulmaya çalışılmıştır. Sahabenin ve hemen sonraki nesillerin anlayışında Hız. Peygamber'in (sav) emirlerinin nasıl bir yer tuttuğı da bu vesileyle aktarılmak istenmiştir. Bir sonraki başlıkta ise bu rivayetler, teşri değerleri açısından incelenecek ve fıkhi olarak Hız. Peygamber'in (sav) farz kılma yetkisi ile bağlantılı olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

III. “SİZE FARZ KILINMASINDAN KORKMASAYDIM...” İFADESİNİN TEŞRİ DEĞERİ

Yukarıda da bahsedildiğı üzere sünnet, hüküm teorisi bakımından farz ve vacip olmayan davranışlar demek olmakla birlikte, fıkhi bir delil olarak değerlendirildiğinde farz ve vacibin bizzat kaynağı olmaktadır. Nitekim Hız. Peygamber'in (sav) iyi şeyleri helal, kötü şeyleri haram kılma yetkisinin bulunduğu bizzat Kuran'da açık bir biçimde belirtilmiştir.¹⁴⁰

Bir kısmının daha önce zikredildiğı; namazın vakitleri, rekatları, nasıl kılınacağı, vitir ve bayram namazlarının vücubiyeti, namazlarda Kabe'den önce Beyt-i Makdis'e yönelme, namazlarda Fatiha'nın okunması, orucu bozan ve bozmayan şeyler, zekatın kimlere farz olduğu, şer'i boşanmaların şekilleri, diyet, içki içmenin cezası, hırsızlıktaki nisap miktarı, hayızlı kadının namaz kılmayıp oruç tutmaması, namazlarını kaza etmeyip oruçlarını kaza etmesi gerektiğı, büyükannenin mirası gibi bazı konular, Hız. Peygamber'in (sav) koyduğu hükümlere misal olarak verilebilir.

Nispeten dar bir alanı kapsayan çalışmada hem tekrara düşmemek hem de çoğı noktaya değinebilmek amacıyla daha önce bahsedilen ve sonradan yer verilecek hadislere bu kısımda kısaca değinilecektir.

Hadislerde geçen “size farz kılınmasından korkmasaydım” lafzının farklı konular için kullanıldığı görölse de daha çok teravîh namazına dair rivayetler etrafında yoğunlaştığı söylenebilir. Hız. Peygamber'in (sav) önce ashabına cemaatle kıldırıldığı daha sonraki

¹⁴⁰ el-A'râf, 7/155

günlerde ise farz kılınır endişesiyle mescide çıkmadığı ve münferit olarak kılınmasını tavsiye ettiği, hadislerde yer almaktadır.¹⁴¹ Hz. Peygamber'in (sav) farklı konularda da benzer söylemleri mevcuttur. Mesela üç kere tekrar ederek akşam namazının farzından önce ve iki ezan arasında tüm vakitlerde iki rekat nafile namaz kılınmasını önce emredip daha sonra "dileyen kılsın" şeklinde düzeltmesi,¹⁴² "Ümmetime zorluk olmayacağını düşünseydim misvakı emrederdim"¹⁴³ ifadesi veya mecusilere ve müşriklere muhalefet ederek sakal uzatmayı ısrarla tavsiye ettiği¹⁴⁴ rivayetleri de aynı çerçeve içerisinde değerlendirilebilir. Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, bu ve benzer ifadelerin, Resulullah'ın (sav) teşri yetkisi göz önünde bulundurulduğunda, mevzu bahis hükümlerin kuvvetini ve derecesini arttırıcı bir unsur olabileceği görülmektedir.

Mücerret emir sigasının, aksi bir karine bulunmadıkça vucuba delalet ettiği, cumhur alimlerce kabul edilen bir kuraldır.¹⁴⁵ Buradan hareketle birçok sünnetin vucubiyeti hatta farziyeti tartışma konusu olmuştur. Örnek vermek gerekirse; Kuran-ı Kerim'de hükmü bulunmayan meselelerden biri olan sakal uzatma, hadisler ve Hz. Peygamber'in (sav) uygulamaları ışığında, bunun dini bir vecibe olduğunu düşünen cumhur alimlerce farz kabul edilmiştir.¹⁴⁶ Sakal uzatmanın farz olduğuna dair görüşlerin elde edildiği hadislerin birçoğu, bıyık kısaltma emrini de içermesine rağmen bu emir Zahiriler dışındaki fakihlerce farz olarak algılanmaz. Bu durum, Hz. Peygamber'in (sav) emrettiği ve alimlerin aksine bir delil bulamadığı amellerin farz olarak değerlendirilebileceğini, terkinin de haram sayılabileceğini göstermektedir. Lakin bu değerlendirmeler emirlere

¹⁴¹ Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Kıyâm'ul-leyl 4; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta' (Rivâyetu Ebî Mus'ab)*, Vukût'us-salât 274; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 42/224, 279; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Cuma 27, Teheccüd 5, Salât'ut-terâvih 1; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Salât'ul-musâfirin 177; Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Kıyâm'ul-leyl 14.

¹⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 27/346, 34/166, 176, 183; Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, Salât 145; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Ezan 14, 16, Tetavvu 11, İ'tisam 27; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Salât'ul-musâfirin 304; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, İkamet'us-salât 110; Tirmizî, *es-Sunen*, Salât 22; Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Ezan 39.

¹⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2/43, 272, 273, 12/293, 374, 484, 13/244, 15/104, 339, 362; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Savm 27, Temenni 9; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, Taharet 7; Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Taharet 25; Tirmizî, *es-Sunen*, Taharet 18; Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Taharet 7.

¹⁴⁴ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Libas 62; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Taharet 52, 53.

¹⁴⁵ Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Hanefî 'Alâ'uddîn el-Buhârî, *Keşfu'l-'esrâr şerhu 'Usûli'l-Pezdevî*, b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y., s. 1/107.

¹⁴⁶ Hüseyin Baysa, "Sakal Uzatma ve Bıyık Kısaltmanın Hükmüne İlişkin Görüşlerin Değerlendirilmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 7, sy. 14 (2017), s. 275.

sahabe gibi bizzat muhatap olmamamız sebebiyle hem haberin bize ulaşma şekli hem de mana itibariyle diğer delillerle çelişmemesi gibi farklı yönlerden delil ve karineler gerektirmektedir. Her karineyi titizlikle inceleyen fakihlerin, bu destekleri bulduğu anda, hükmü hadislerle belirlenecek olan konuları, farz veya vacip çerçevesinde değerlendirmekte bir beis görmediği anlaşılmaktadır.

Hiz. Peygamber'in (sav) "farz olmasından korkmasaydım" söylemi, kanaatimizce yukarıda bahsettiğimiz hadislere yakın olarak değerlendirilebilecek türdendir. Hiz. Peygamber'in bir şeyi üç kere emredip daha sonra "dileyen yapsın" şeklinde düzeltmesine dair rivayetler burada dikkate alınmalıdır. Ayrıca Maide Suresi 101. ayetin sebep-i nüzulü incelendiğinde karşılaştığımız rivayetlerin de konuyla doğrudan bağlantılı olduğu söylenebilir. Hiz. Peygamber (sav), haccın farz kılındığı ayeti okuduğunda bir sahabe üç kere tekrarlayarak "Her yıl mı ya Resulallah?" şeklinde soru yöneltmiş, Peygamberimiz her defasında sükut etmeyi tercih etmiştir. Sonrasında ise "Eğer evet deseydim bu size her sene farz olurdu. Bahsetmediğim konularda soru sormayın." buyurmuştur.¹⁴⁷ Burada ilk bakışta Hiz. Peygamber'in (sav) kendi sözünden dolayı Müslümanların onu farz kabul etmesini mi yoksa Allah'ın (cc) yeni bir vahiyle onu farz kılacağını mı kastettiği tam manasıyla anlaşılamamaktadır.

İlk önermeyi kabul edecek olursak, daha önce sahabe için bahsettiğimiz, emirde ehemmiyet ayrımı yapmama konusunun ve kendisinin müstakil hüküm koyma yetkisinin Hiz. Peygamber'in (sav) zihninde de net bir şekilde var olduğunu söyleyebiliriz. İkinci önermeyi kabul edecek olursak, Kuran'da bulunacak veya bulunmayacak bir vahiyle Hiz. Peygamber'e (sav), her yıl haccetmenin farz kılındığının bildirileceğini de aynı zamanda kabul etmiş olacağız. Dolayısıyla her iki durumda da yaratıcı ve Müslümanlar nezdinde Hiz. Peygamber'in (sav) hüküm koyucu ve farz kılıcı konumu tescil edilmiş olur.

Hiz. Peygamber'in (sav) kendisine dini konularda fazlaca soru sorulmasından hoşlanmaması da doğrudan bu konuyla ilgilidir. Sorulan her soru bir cevabı, her cevap da bir sınırı yahut yükümlülüğü beraberinde getirecektir. Nitekim Şatıbi (ö. 790/1388) konu

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 16/355; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Hacc 73; Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Menasik'il-hacc 1.

hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “Resulullah çok sormayı sevmez, kınar ve bunu yasaklardı. Hakkında bir hüküm inmemiş konularda soru sorulmasından hoşlanmazdı. Şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki Allah Teala bazı şeyleri farz kılmıştır, onları terk etmeyiniz; bazı sınırlar koymuştur, onları çiğneyip geçmeyiniz; bazı şeyleri haram kılmıştır, onları irtikap etmeyiniz; bazı şeyleri de unuttuğundan dolayı değil, yalnızca size merhametinden dolayı emretmemiştir, onların da hükmünü araştırmayınız." İbn Abbâs şöyle demiştir: "Hz. Muhammed'in ashabından daha hayırlı bir kavim görmedim. Resulullah vefat edinceye kadar sadece on üç mesele hakkında soru sormuşlardır ki onların hepsi de Kuran'da yer almıştır. "Sana hayız hakkında sorarlar..."¹⁴⁸ "Sana yetimler hakkında sorarlar..."¹⁴⁹ "Sana haram ayı soruyorlar..."¹⁵⁰ Onlar sadece kendilerine yararı olan şeyler hakkında sorarlardı." O, bu sözyle sahabenin genelde takındığı tutumu göstermek istemektedir. Resulullah şöyle buyurmuştur: "En büyük cürüm işleyen insan, haram olmayan bir şey hakkında soru soran ve bu sorusu yüzünden o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir."¹⁵¹ Ayrıca: “Ben sizi terk ettikçe, siz de benim üstüme gelmeyiniz. Şüphesiz ki sizden önceki kavimler, mutlaka peygamberlerine fazla soru sormalarından dolayı helak olmuşlardır.”¹⁵² buyurmuştur. Şâtibi verdiği bu örneklerle görüşünü temellendirmiştir.¹⁵³

Şah Veliyyullah, bir ibadetin farz kılınması esnasında üç hususun ön plana çıktığını belirtmektedir. Kolaylık, gerekli miktar ve açıklık ilkesi. Kolaylık ilkesini açıklarken: “Eğer ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, her namaz esnasında, onlara abdest almalarını farz kıldığım gibi, misvak kullanmalarını da farz kılardım.”¹⁵⁴ hadisini; gerekli miktar ilkesini açıklarken: “Resulullah bir gece mescitte namaz kıldı. Birtakım insanlar da O'nun namazına uyup gece namazı kıldılar. Sonra ikinci gece de namaz kıldı. Bu sefer O'na uyan insanlar çoğaldı. Sonra üçüncü yahut dördüncü gece de insanlar toplandılar.

¹⁴⁸ el-Bakara, 2/222.

¹⁴⁹ el-Bakara, 2/220.

¹⁵⁰ el-Bakara, 2/217.

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3/105, 122; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, İ'tisam 3; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Fedâil 132; Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Sünnet 7.

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 12/325, 15/320, 16/314, 355; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Hacc 412; Tirmizî, *es-Sunen*, İlim 17.

¹⁵³ İbrâhîm b. Mûsâ el-Lahmî el-Ğırnâtî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen es-Selmân (b.y.: Dâru İbn 'Affân, 1417/1997), 5/374 vd.

¹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3/334, 24/422.

Fakat Resulullah onların yanına çıkmadı. Sabah olunca: "Yaptığınız işi gördüm. Üzerinize farz kılınmasından korktuğum için yanınıza çıkmadım." buyurdu. Bu da Ramazan ayında olmuştu.”¹⁵⁵ hadisini zikretmiştir.¹⁵⁶

Şah Veliyyullah’ın zikrettiği misvak hadisi de dikkate değerdir. Hz. Peygamber’in (sav) “abdest almalarını farz kıldığım gibi” ifadesi Allah’ın farz kılmasıyla kendisinin farz kılması arasında bir fark olmadığını ifadesi gibi görünmektedir. Misvak kullanmayı abdest gibi farz kılmaması ise ümmetinin bu konuda yetersiz kalacağı ve ayrıca bir vebal yüklememe isteğinden kaynaklanmaktadır. Çeşitli şekillerde ve farklı senetlerle rivayet edilmesi de misvak kullanımının önemini göstermesi açısından değerlidir.

Misvak hadislerinin bir kısmı, devamında “Ümmetime meşakkat vermeyeceğini bilseydim hiçbir seriyyeden geri kalmazdım ve yatsının bu saatte (gecenin üçte birinden sonra) kılınmasını emrederdim.”¹⁵⁷ ifadeleriyle birlikte rivayet edilmektedir.

İlk cümleden Hz. Peygamber’in (sav) bir işi sürekli ve istisnasız bir şekilde yapmasının ümmetine bir yükümlülük getireceği düşüncesini hemen sezebilmekteyiz. Nitekim teravih namazıyla alakalı da aynı endişeyi taşıdığı görülmektedir. İkinci cümleden ise geç vakitte kılınan yatsı namazının aslında daha makbul ve ecir açısından daha bereketli olduğu ama Hz. Peygamber’in (sav) bunu emrederse insanların uyku vakti olması münasebetiyle yatsıyı hiç kılamama tehlikesini gördüğü anlaşılabılır.

Hz. Peygamber’in (sav) yükümlülük getirmesinden endişe ettiği bir başka form da yukarıda bahsettiğimiz gibi üç kere söylediği halde sonra “dileyen yapsın” şeklinde bitirdiği rivayetlerdir. Bu rivayetlerde “farz, vacip veya sünnet olurdu, kılınırdı” gibi ifadeler yer almamasına rağmen yine aynı endişeyi taşıdığı hissedilmektedir. Resulullah’ın (sav) bir sözü üç kere veya daha fazla tekrar etmesinin çoğu zaman konunun

¹⁵⁵ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Teheccüd 5.

¹⁵⁶ Şâh Veliyyüllâh, *Huccetu’llâhi’l-Bâliğa*, 1/173.

¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3/403, 5/425, 12/293, 14/536; Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Cihâd 117; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, Salât 7; Tirmizî, *es-Sunen*, Taharet 18; Nesâ’î, *el-Muctebâ mine’s-Sunen es-Sunenu’s-Suğrâ*, Cihâd 30.

ehemmiyetine dikkat çekmek için olduğunu bilmekteyiz. Buna göre burada da “emir telakki edilir” düşüncesiyle “dileyen yapsın” şeklinde bir düzeltmeden bahsedebiliriz.

Bir zorunluluk olmaktan çıkarma ve önemine vurgu yapma çabasının aynı anda sarf edildiği bu tarz rivayetler tabii olarak kesin bir yargıya varma noktasında bizleri çeşitli engellerle karşılamaktadır. Lakin yukarıda incelenen hadislerle birlikte düşünüldüğünde; Hz. Peygamber’in (sav) vazetmekten vazgeçtiği bir hükmün, bugün anladığımız manada farz konumundan düştüğü görülse de hem söyleyiş tarzı hem de üslubu aynı zamanda vazgeçilmesi de pek mümkün görünmeyen bir sünnete vurgu yaptığı açıkça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tip hükümler için “vazgeçilmiş farz” ifadesinin kullanılabileceği de değer katıcı bir yönü olması itibariyle düşünülebilir.

IV. RİVAYETLERİN DELALET YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu başlık altında, çalışma konumuzun kapsama alanında olan hadis rivayetlerinin işaret ettiği farklı ilimlerle ilişkili bazı noktalara temas edilmesi ayrıca akıllarda oluşabilecek soru işaretlerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

A. Dinin Tamamlanmış Olması

Maide Suresi’nin 3. ayetinde geçen “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam’ı seçtim.”¹⁵⁸ ifadesi üzerinden alimlerin tartışma konusu haline getirdikleri bir mesele de İslam’ın tamamlanmış olmasının ne anlama geldiğidir.

Dinin, söz konusu ayet indiği andan itibaren kemale erdiği ihtimali üzerinde duran müfessirler, bu ifadeye göre dinin daha önce eksik olduğu kabulünü doğal olarak sorgulamışlardır.¹⁵⁹ Bu durumda Hz. Peygamber (sav) tamamlanmış olan din ile ancak ömrünün sonunda kısa bir süreliğine karşılaşmış olacaktır. Müfessirler bu durumu üç

¹⁵⁸ Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011, s. 17.

¹⁵⁹ Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî en-Nîsâbü’rî, *Ğarâibu’l-Kur’ân ve Reğâibu’l-Furkân*, thk. Zekerîyyâ ‘Umeyrât (Beyrut: y.y., 1416), 2/547.

şekilde izah etmeye çalışmışlardır. İlk olarak dinin kemale ermesinden maksat Müslümanların endişelerini gidermek ve onların düşmanlar karşısında üstün olduklarını göstermektir. İkinci olarak ise “Bugün, size helal ve haramı öğrenme hususunda mükellef olduğunuz şeylerden ihtiyaç hissettiklerinizi size tamamladım.” biçimindeki anlamdır. Râzî (ö. 606/1210) her iki izahı da anlam bakımından zayıf bulmuştur. Kaffâl (ö. 365/976) ve Râzî tarafından daha makul kabul edilen son görüş ise dinin kesinlikle eksik olmadığı ve her zaman diliminde kamil olduğudur. “Yani Allah katından inen kanunlar her zaman, o vakit için yeterlidir. Fakat Cenab-ı Hak, dini göndermeye başladığı ilk vakitlerde, o gün için mükemmel olan şeyin, sonrası için mükemmel olmayacağını ve onda bir uygunluğun kalmayacağını biliyordu. İşte bu sebeple, bir hüküm geldikten sonra neshedilmiş veya yok iken dine ilave edilmiştir. Peygamberliğin son zamanlarında ise Allah Teala şeriatı tam ve kamil hale getirmiş ve onun kıyamete kadar bu haliyle devam etmesine hükmetmiştir.” Buradan anlaşılacağı üzere başlangıçta geçici bir mükemmellikten, sonrasında ise ebedi sürecek bir mükemmellikten bahsedilmektedir.¹⁶⁰

Hiz. Peygamber (sav) bir iş için “ümmetime meşakkat verecek olmasaydım” ya da “farz olmasından korkmasaydım” derken veyahut bir işi önce herkes için emredip daha sonra dileyenin iradesine bırakırken, ilgili rivayetlere muhatap olanların zihninde: “Din mükemmel değil miydi?” sorusu oluşabilir. “Teravih namazı sünnet olduğu durumda mı din mükemmel olacaktı farz olduğu durumda mı?” sorusu da akıllara gelebilir. Hiz. Peygamber (sav) böyle bir endişe taşımasa ve bu şekilde bir ifade kullanmasa idi o ve sonraki her Ramazan ayı boyunca teravih namazını cemaatle kıldırarak hem sahabiler hem de o kaynaktan beslenen sonraki nesiller de bu ibadeti farz olarak algılayacaktı.

Biz burada yukarıdaki bilgiler ışığında; Hiz. Peygamber’in (sav) merhametiyle birleşen hüküm koyuculuk vasfı; İslam’ın son ve kıyamete kadar geçerli olacak olan mükemmel halinde bazı ibadetlerin farz olarak kalmasına rıza göstermemiştir diyebiliriz.

¹⁶⁰ Ebû ‘Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 11/287.

B. İslam'ın Kolaylık Dini Olması

Kuran 23 yıllık nazil oluş sürecinde ibadetler konusunda birtakım sorumluluklar getirmekle birlikte muhataplarına bu sorumlulukların üst perdelerinden hitap etmemiştir. Bu konuda istisnai bazı hususlar vardır ancak sonrasında yine Şari tarafından revize edilmiştir. Örneğin İslam'ın ilk dönemlerinde gecenin bir kısmının ihyası zorunlu iken, sonradan insanların acizliği gerekçe gösterilerek bu zorunluluk kaldırılmıştır.

İlk etapta Müzzemmil Suresi'nin başında: “Ey örtünüp bürünen (Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt. Yahut buna biraz ekle. Kuran'ı ağır ağır, tane tane oku.”¹⁶¹ buyuran Yüce Allah, bir müddet sonra aynı surenin sonundaki ayette ise şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı. Artık, Kuran'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O halde, Kuran'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükafat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁶²

Yüce Allah (cc), toplumların fertlerden ibaret olmadığını, alışkanlıkların bireyler üzerindeki birtakım tesirleri ile birlikte toplumun keskin bir yeniliğe karşı oluşturacağı mahalli baskıyı da bilmekteydi. Bütün bunlara O'nun (sav) merhameti, adaleti ve dengeyi gözetmesi de ilave edilince Kuran'ın peyderpey inmiş olması, sahabe için büyük bir kolaylık demektir. İşte bundan dolayı ilk Müslümanlar mevcut olan ibadetlerin hepsinden bir anda sorumlu olmamıştır. Müslümanların bugün mükellef olduğu ibadetler İslam'ın gelişinden yaklaşık on bir yıl sonra tamamlanmıştır. Kuran'ın iner inmez muhataplarını

¹⁶¹ Altuntaş, Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 652.

¹⁶² Altuntaş, Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 653.

aynı anda bütün ibadetler ile yükümlü kılmamış ve bunu zamana yaymış olması ibadetlerin öğrenilebilmesi açısından önemli bir husus olduğu kadar benimsenmesi ve içselleştirilmesi açısından da mühim bir ayrıntıdır.

Kuran'ın takındığı kolaylaştırıcı tavrı sünnette görmek de mümkündür. Resulullah'ın (sav) bu konudaki tutumunu şu şekilde özetleyebiliriz:

1. “İki şey arasında tercih hakkını kullandığında, günah olmamak kaydıyla daima en kolay olanı seçerdi, eğer günah ise insanlar içerisinde o işten en uzak duran kimse kendisi olurdu.”¹⁶³

2. İbadetlerin topluca ifa edilenlerinde, işi uygulayan veya insanlara öncülük eden kimseleri uyarmış; topluluk içerisinde yaşlı, anne ya da rahatsız olan vb. mazeretli kişilerin gözetilmesini istemiştir. Kendisi de bunu titiz bir şekilde uymuştur.¹⁶⁴

3. Müslümanlara farz veya vacip kılınmamış bir konuda teferruatı gün yüzüne çıkaracak, cevabı verildiği takdirde uygulanmasını zorlaştıracak soruları hoş karşılamamıştır. Bu hususta şöyle buyurmuştur: “Müslümanların en fazla vebal taşıyanı haram olmayan bir şeyin durumunu sorup da bu sorusu sebebiyle o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir.”¹⁶⁵

4. Son olarak da çalışma konumuz dahilinde bulunan davranış biçimini sergilemiştir. Ümmetini neye teşvik edecek olsa o şeyin haklarında farz kılınmasından ve buna takat getiremeyeceklerinden endişe duymuş, her daim bu olasılığı dikkate alacak şekilde davranmıştır. Bu kaygısını her namaz öncesi misvak kullanma ve teravih namazı konularında olduğu gibi bazen açıktan dile getirmiştir.

Kuran ve sünnetin müminler için bu kolaylaştırıcı tavrı, insan fitratını en iyi bilen Şari tarafından; dini sevdirmesi, bağlılığı artırması ve benimsemeyi kolaylaştırması hasebiyle özellikle tercih edilen bir yöntem gibi görünmektedir.

¹⁶³ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Edeb 80.

¹⁶⁴ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Cemaat 36.

¹⁶⁵ Muslim, *Sahîhu Muslim*, Fedâil 132.

C. Hz. Peygamber'in Merhameti

Kendisi Rahman ve Rahim olan Allah (cc), merhamet ve şefkat duygusunu, yeryüzüne halife olarak gönderdiği insanın fitratına da yerleştirmiştir. İnsanlara karşı şefkat ve merhamet duygusu beslemek en üst düzeyde Allah'ın (cc) hidayet rehberi olarak gönderdiği peygamberlerde bulunur. Allah'ın (cc) kalplerine yerleştirdiği bu şefkat hissiyle birlikte peygamberler de bütün gayretlerini ümmetlerinin iki dünya saadeti yolunda son haddine kadar sergilemişlerdir. Ümmetine acıma ve şefkat gösterme konusunda en fazla öne çıkan elçi ise şüphesiz son peygamber olarak görevlendirilen, alemlere rahmet Hz. Muhammed'dir (sav). Her güzel haslette ve ahlakta olduğu gibi Allah Resulü (sav), yaratılanlara ve bilhassa ümmetine karşı şefkatli olma konusunda da örnek bir şahsiyettir.

Hz. Peygamber'in (sav); insanların dini en iyi şekilde yaşayabilmeleri, kulluk görevlerini içtenlikle ve ihlasla yerine getirebilmeleri için gösterdiği örnekliği ayrıca ibadetler noktasında da zorluk derecesini insan fitratına en uygun şekilde asgari seviyede tutma¹⁶⁶ yönündeki çabaları, O'nun (sav) ümmetine duyduğu bu sonsuz merhamet duygusunun bir tezahürüdür. Tevbe Suresi'nin 128.¹⁶⁷ ve Ali İmran Suresi'nin 159.¹⁶⁸ ayetleri de bunu ifade eder.

Aciz, aceleci ve manevi açıdan dayanıksız bir varlık olan insanın bu yapısı göz önünde bulundurulduğunda; Hz. Peygamber'in (sav) kolaylaştırıcı ve amelde devamlılığı önemseyen tavrının yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira az da olsa devamlı ifa edilen ibadetin önemini yine O bildirmiştir.¹⁶⁹ Ümmetinin ahirette hüsrana uğramasını istemeyen ve sonu Allah'ın (cc) rızasına varacak en kolay yolları gösteren Hz. Peygamber

¹⁶⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'* (Rivâyetu Ebî Mus'ab), Cuma 531; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, İmân 33, Şehadet 26; Muslim, *Sahîhu Muslim*, İmân 8, 9, 10; Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Salât 1; Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Salât 4, İmân 23.

¹⁶⁷ Altuntaş, Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 223.

¹⁶⁸ Altuntaş, Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 79.

¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 14/255, 41/417, 42/268, 299, 43/164; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Salât'ul-musâfirin 215, Sıfat'ul Kıyâmet 78; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, Zühd 28; Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Kıyâm'ul-leyl 12; Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Suğrâ*, Kible 13, Kıyâm'ul-leyl 19.

(sav), sadece bu vesileyle bile insanlığın en merhametlisi olduğunu bizlere göstermektedir.

Çalışmamızda yer verdiğimiz hadislerin tamamından da Hz. Peygamber'in (sav) bu engin merhamet duygusunu anlayabilmek ve ümmetine yüklenebilecek sorumlulukları azaltma gayretini sezebilmek mümkündür.

D. Hz. Peygamber'e Soru Sorulması Sebebiyle Daha Önce Verilen Hükümün Değişme Olasılığı

Kuran'ı Kerim'de peygamberlere sorulan sorulara dair ayetler mevcuttur. Bunlardan en göze çarpanı kendilerinden bir inek boğazlamaları istenen İsrailoğulları'nın anlatısıdır. Emrin ilk safhasında herhangi bir ineği kesmekle teklifi yerine getirme imkanına sahip olan kavim, sordukları peş peşe sorularla işlerini ve imtihanlarını zorlaştırmış; ayetlerin son kısmında da Allah (cc), bu durumla alakalı olarak "Neredeyse yapmayacaklardı." buyurmuştur.¹⁷⁰

Maide Suresi'nin 101. ayetinde ise müminlere hitaben "Ey inananlar! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan meseleleri sormayın. Kuran indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Halbuki Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halimdir." buyrulurak Peygamberimiz hayatta olduğu müddetçe hükümlerin sorulan soru veya farklı herhangi bir sebeple değişebilir olduğuna açıkça vurgu yapılmıştır.

Bir hadiste de şöyle anlatılmaktadır: "Oraya yol bulabilen insanların o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."¹⁷¹ ayeti indiği zaman bir adam "Her sene mi ya Resulallah!" diye sordu. Resulullah yüzünü çevirdi. Adam: "Her sene mi ya Resulallah!" diye üç defa tekrarladı. Resulullah hepsinde de duymamazlıktan geldi. Dördüncü defasında: "Canım elinde olana yemin ederim ki, eğer evet deseydim, o size vacip olurdu; eğer vacip olsaydı o zaman da ona güç yetiremezsiniz. Onu yerine getiremediğiniz zaman

¹⁷⁰ el-Bakara, 2/67-71.

¹⁷¹ Âl-i İmrân, 3/97.

da küfranda bulunmuş olurdunuz. Ben sizi bıraktığım sürece, siz de beni rahat bırakın." buyurdu.¹⁷²

Konuyla ilgili rivayetlerin genel bağlamından anlaşıldığı kadarıyla ashab-ı kiram arasında Hz. Peygamber'e (sav) soru sorulması noktasında çekimser bir duruş göze çarpmaktadır. Hem zikri geçen ayetlerin sahabiler tarafından bilinmesi hem de Hz. Peygamber'in (sav) açıkladığı meseleler hakkında derinlemesine soru sorulmasından hoşlanmadığını gayet net bir şekilde ifade etmesi, özellikle ibadetler hususunda bu yaklaşımın başlıca sebeplerinden olmuştur. Binaenaleyh Hz. Peygamber'in (sav) ümmetine karşı hudutsuz bir merhamet duygusuna sahip oluşunun sonuçlarından olan dini kolaylaştırma düşüncesi, sahabilerin sordukları sorularla yeni yükümlülükler getirebilme ihtimalini ortadan kaldırmak için en baştan bir tepki koymasını gerektirmiş, O (sav) da bahsi geçen rivayetlerde tam olarak bunu yerine getirmiştir.

Ayetlerin nüzul sürecinde soru sorulması noktasında oluşan bu atmosfer, hükümlerin Hz. Peygamber (sav) hayatta olduğu müddetçe değişebilir olduğunu ve bizzat Resulullah'ın (sav) da bu değişimlerde iradesiyle var olabileceğini bizlere göstermektedir.

E. Levh-i Mahfuz ve Hükümlerin Değişebilirliği

Bedir gazvesinden sonra esirler alınması hususunda Allah'ın (cc) Hz. Peygamber'i (sav) uyarması da burada zikredilebilir. Hadise Hz. Ömer'in (ra) dilinden şöyle naklediliyor: "Hz. Peygamber, Ebû Bekir'e ve bana, 'Bu esirler hakkında düşünceniz nedir?' diye sordu. Ebû Bekir, 'Bunlar amca ve akraba çocuklarıdır, onlardan fidye almanı uygun görüyorum. Böylece fidye kafirlere karşı bize güç olur, belki Allah'ın hidayetiyle ileride Müslüman da olurlar' dedi. Ben de 'Doğrusu ben Ebû Bekir gibi düşünmüyorum. Bana göre, kellelerini uçurmamız için bize izin vermelisin; Ali, Akil'in, ben de filan yakınımın kafasını keselim, çünkü bunlar kafirlerin öncüleri ve ileri gelenleridir' dedim. Resulullah, benim değil de Ebû Bekir'in görüşünü tercih etti. Ertesi gün yanlarına geldiğimde ikisini de oturmuş ağlar halde buldum ve 'İkiniz niçin ağlıyorsunuz?' diye sorduğumda

¹⁷² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, Beyrut: y.y., 1424/2003, s. 10/21; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sunenu'd-Dârekutnî*, Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1424/2004, s. 5/32.

Resulullah, ‘Arkadaşlarının, fidye olarak başıma getirdikleri yüzünden!’ dedi ve (yakındaki bir ağacı göstererek) ‘Cezayı kendilerine şu ağaç kadar yaklaşmış gördüm’ buyurdu.”¹⁷³

Savaş sonrasında, “Yeryüzünde ağır basıncaya -düşmanı tamamen mağlup edinceye-kadar hiçbir peygambere esirler alması yakışmaz. Siz geçici dünya malını arzuluyorsunuz, halbuki Allah -sizin için- ahireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. Allah tarafından önceden belirlenmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka bir azap dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetten helal ve temiz olarak yiyin ve Allah’tan korkun. Şüphesiz ki Allah bağışlayan ve merhamet edendir.”¹⁷⁴ ayeti yukarıdaki hadisenin sebebi olarak nazil olmuştur. Ayetteki ‘önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı’ ifadesinin konumuzla ilişkili olduğu düşünülebilir. Bu ifadeden maksadın şu ihtimaller olması imkan dahilindedir:

-Levh-i Mahfuz’da ganimetlerin artık helal kılınacağına dair hüküm olması. Çünkü ganimetler bizden öncekilere haram kılınmıştı.¹⁷⁵ Fakat Bedir’de, savaşa katılanlar ganimet toplamakta acele davrandılar. Bunun için de ikaz edildiler. Sonra bu husustaki ilahi hüküm beyan olunarak ganimetlerden helal ve temiz bir şekilde faydalanmalarına müsaade edildi.

-Yüce Allah’ın (cc), Bedir savaşına katılanların geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamış olması.¹⁷⁶

-Allah Teala’nın (cc), Hz. Muhammed (sav) aralarında bulunduğu sürece onlara azap etmeyeceği hükmü.¹⁷⁷

¹⁷³ Muslim, *Sahîhu Muslim*, Cihâd 58.

¹⁷⁴ el-Enfal, 8/67-69.

¹⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4/472, 11/639, 15/195, 22/166, 35/224; Dârimî, *Sunenu’d-Dârimî*, Siyer 29; Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Mesacid 23; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Mesacid 3, 5; Tirmizî, *es-Sunen*, Siyer 5.

¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2/37, 13/322; Dârimî, *Sunenu’d-Dârimî*, Rikak 48; Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Cihâd 139, Meğâzî 8; Muslim, *Sahîhu Muslim*, Fedâil’us-sahâbe 161; Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Sünnet 9; Tirmizî, *es-Sunen*, Tefsir 60.

¹⁷⁷ el-Enfal, 8/33.

-Kasıtlı olmadığı müddetçe bir kimsenin işlediği bir günah sebebiyle azaba uğramaması.¹⁷⁸

-Yüce Allah'ın (cc), büyük günahlardan sakınıldığı takdirde küçük günahları sileceğini vaat etmesi.¹⁷⁹

Cumhur alimlerce ilk maddedeki ihtimal tercih edilmekle birlikte bu ihtimallerin hepsi de ayetin manasına uygun düşmektedir.¹⁸⁰

Bu bilgilerden sonra Hz. Peygamber'in (sav) “evet deseydim sizin için farz olurdu”, “öyle yapsaydım sizin için vacip olurdu veya sünnet olurdu” şeklindeki sözlerini anlamaya çalışırken, karşımıza bir de meselenin kaderle alakalı boyutu çıkmaktadır.

Bugün dinimizin hiçbir eksiklik ve fazlalık olmaksızın bize ulaştığını bilmekteyiz. Lakin misalen bugün bizim sünnet diye telakki ettiğimiz teravih namazı için Hz. Peygamber'in (sav) o gün “farz olur endişesiyle terk ettim.” demesi akıllara en azından şu ihtimalleri getirmektedir:

- Hz. Peygamber (sav) terk etmese bu ibadet farz olurdu.
- Farz kılınacağı için değil önemine vurgu yapmak için öyle buyurmuştur.
- Levh-i Mahfuz'da belirlenen bir hükmün değişmeyeceğini bildiği halde sahabileri ısrarlarından vazgeçirmek için öyle buyurmuştur.

Hz. Peygamber'in (sav) terk etmediği ve farz kılındığı senaryoda bugün teravih namazını sünnet değil de farz namazlardan sayacaktık ki iki senaryoya da dışarıdan bir gözle bakarsak bu da bize şu ankinden farklı bir durum oluştuğu için Levh-i Mahfuz'daki bir hükmün Hz. Peygamber'in (sav) sözünün Allah (cc) indindeki kıymeti ile değişebilir olduğunu gösterecekti. Ra'd Suresi'nin 39. ayeti olan “Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır.” ifadesi bu bağlamda düşünüldüğünde Hz. Peygamber'in (sav) “size farz kılınmasından korkmasaydım (korktum)” ya da “evet

¹⁷⁸ el-Ahzab, 33/5.

¹⁷⁹ en-Nisa, 4/31.

¹⁸⁰ Geniş bilgi için bkz Ömer Çelik, *Hakkın Daveti Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri*, Prof. Dr. Ömer Çelik - Erkam Yayınları - Tefsir ve Kur'an Kitaplığı, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013, s. 2/310.

deseydim farz kılınırdı” vb. ifadelerinin ilk anlaşılan manada kullanıldığını gösterebilir. Nitekim Kuran Yolu tefsirinde konuyla alakalı şu ifadeler geçmektedir: “Bu mealdeki ayetlerle sahabeden bazılarının yaptığı dualardan kaderin dahi bir şekilde değişebileceği sonucunu çıkarırlar olmuştur.”¹⁸¹

Mesela Hz. Ömer’in Kabe’yi tavaf ederken ağlayarak şu şekilde dua ettiği rivayet edilmiştir: “Allah’ım! Eğer beni şekavet ehlinden (bedbaht) yazdıysan beni oradan sil, saadet ve mağfiret ehli arasına yaz. Çünkü sen dilediğini siler, dilediğini bırakırsın, ana kitap senin katındadır.”¹⁸²

F. Rivayetlerin Tarihsellik Boyutu

“Tarihsellik olgusunun varlığı kaçınılmazdır. Bu insanlığın içinde bulunduğu zorunlu bir haldir. Değişim ve farklı oluşun kendisidir. Hiçbir insanın veya toplumun bu olgudan bağımsız olduğu düşünülemez. Dolayısıyla Resulullah (sav) da bir insan olarak belirli bir toplum, yer ve zaman içinde yaşamış olduğundan ona isnad edilen söz ya da fiillerin zamana ve şartlara bağlılığından bahsedilebilir. Diğer yandan elde edilecek sonuçlar da her zaman öznel kalıp, başkalarının itirazına açık olacaktır.”¹⁸³ ifadeleriyle özetlenen bu düşünce çalışma konumuzdaki bazı rivayetlerle de ilişkilendirilebilir. Mesela sonradan teravih olarak isimlendireceğimiz nafîle namaza karşı sahabenin o günkü yaklaşımı tarihsel bir tavır olarak görülmüştür. Ramazan ayının son on gününde itikaf zamanında meydana gelen bu hadisenin günümüze kadar şöhretini arttırarak gelmesi ama itikaf sünnetinin aynı oranda yaygınlaşmaması da sorgulanmıştır.¹⁸⁴

Yine konumuzla alakalı olarak: “Misvak hadisini evrensellik ve tarihsellik açısından ele aldığımızda, onu kullanmaktaki amacın “ağız ve diş temizliğini sağlamak” olduğu anlaşılmaktadır. Yani ağız ve diş temizliği sünnetin uygulanmasındaki “makasıd”dır. Bu açıdan bakıldığında “makasıd” yani ağız ve diş temizliği ihtiva etmesi yönüyle evrensel, Hz. Peygamber’in uygulama biçimi yani “vesail” (erak ağacının kullanılması vs.)

¹⁸¹ Karaman, *Kuran Yolu*, 3/297.

¹⁸² Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli ‘Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. ‘Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 13/563-564.

¹⁸³ Nevzat Tartı, *Tarihsellik Düşüncesi ve Hadislerin Anlaşılması* (Otto, 2016), 43.

¹⁸⁴ Tartı, *Tarihsellik Düşüncesi ve Hadislerin Anlaşılması*, 178 vd.

açısından ise tarihsel olduğu anlaşılmaktadır.”¹⁸⁵ ifadesinin ve benzer yorumların yaygın olduğu görülür.

Hız. Peygamber’in (sav) her davranışını azami dikkatle takip ve analiz eden sahabenin, teravih namazına gösterdiği ilgiyi itikaf sünnetine göstermediği iddia ediliyorsa burada bize ulaşmayan ve teravih ile itikafın arasını ayıran bir bilgiye sahip oldukları düşünülebilir. Ayrıca itikafın mezhep ve coğrafya farklılıkları dikkate alındığında özellikle Şafi ve Malikilerin yoğun olduğu bölgelerde çokça uygulandığı görülebilir. İlgili rivayetler incelendiğinde de itikafı alakalı Hız. Peygamber’in (sav) “farz olma” gibi bir endişe taşıdığına rastlanmamaktadır.

Misvak ile ilgili, “asıl maksadın ağız ve diş sağlığı olduğu ama araçların zamanla değişebileceği” yorumu genel bir kabul görmüştür. Resulullah’ın (sav) bazen ağzını su ile çalkalaması¹⁸⁶ da buna örnektir. Gelişen teknolojiyle birlikte birçok ürünün ortaya çıkarılması sonrasında dahi Hız. Peygamber’in (sav) araç olarak misvakın kendisini önermiş olabileceği bazı araştırmalarca ortaya konmuştur.¹⁸⁷ 480 Suudi Arabistanlı yetişkin üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir araştırmada "seçilen örneklemdaki periodontal bakıma ihtiyaç düzeyinin, diğer ülkelerde yapılan benzer çalışmaların bulgularıyla karşılaştırıldığında daha düşük olduğu" tespit edilmiştir. Dolayısıyla misvak kullanımının tedavi ihtiyacının azalmasıyla doğru orantılı bir seyir izlediği görülmüştür.¹⁸⁸ Son olarak bu bilgilere bakılarak amaç yine ağız ve diş sağlığıdır lakin bu durumda önerilen araç da misvakın kendisidir denilebilir.

¹⁸⁵ Ali Çelik, *İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri (Kutlu Doğum Sempozyumu 2001)* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 384.

¹⁸⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’ (Rivâyetu Ebî Mus’ab)*, Vukû’t-us-salât 63; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 25/98; Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Vudu 50, Cihâd 121, Et’ime 6.

¹⁸⁷ Geniş bilgi için bkz Fikret Çulhaoğlu, “İslamiyette Ağız ve Diş Sağlığı Üzerine Bir Tebliğ”, *Diyanet İşleri Başkanlığı*, (1981).

¹⁸⁸ al-Khateeb TL, O’Mullane DM, Whelton H, Sulaiman MI. “Periodontal treatment needs among Saudi Arabian adults and their relationship to the use of the Miswak.” *Community Dent Health*. 1991

SONUÇ

“Size farz kılınmasından korkmasaydım (korktum)” vb. rivayetler esas alınarak hazırlanan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Resulullah’ın (sav), Allah’ın (cc) izni ve inayetiyle Kuran’ı teyit etme, beyan etme ve neshetme haricinde Kuran dışında hüküm getirme yetkisi de vardır. Verilen birçok örnekle bu husus açıklanmıştır.

Sahabe tarafından Resulullah’ın (sav) emirlerinin algılanış şekliyle diğer nesillerin algılayış şekli arasında fark olduğu gözlemlenmiştir. Sahabe, birebir Hz. Peygamber (sav) ile temasta olması münasebetiyle ameller noktasında daha halisane davranmış ve istisnalar dışında farz, vacip veya sünnet gibi herhangi bir ayırım yapmaksızın her emri uygulama gayreti içerisinde olmuştur. Sonraki nesillerde rivayetlerin senet tenkidine yoğunlaşılması, kaynaktan uzaklaşmış olması, mezheplerin teşekkülü, siyasi ve coğrafi değişimlerin olması gibi etkenler, beraberinde mecburi bir sistematikleşmeyi getirmiş bunun sonucunda da emirler bir ehemmiyet sıralamasına ve hiyerarşiye tabi tutulmuştur.

Hz. Peygamber’in (sav) fiilleri ve terklerinde; dini olan olmayan, hüküm ifade eden etmeyen, bağlayıcı olan olmayan gibi şekillerde ayrımlara gidilmiştir. Şüphesiz bu durum istisna da olsa Resulullah (sav) ve sahabe tarafından çok önemsenen teravih namazı kılma, misvak kullanma, her ezan ve kamet arası (akşam namazı da dahil) iki rekat namaz kılma, sakal bırakma, yatsı namazını geciktirme gibi bazı davranışların bugün hükmi açıdan aynı değeri görmemesine sebep olmuştur.

Çalışmada Resulullah’ın (sav) farz kılma yetkisinin varlığı delillendirilmeye çalışılmış, neticede böyle bir yetkiye sahip olduğu kanısına varılmıştır. Buna bağlı olarak “size farz kılınmasından korkmasaydım...” vb. rivayetlerin teşri değeri saptanmaya çalışılmıştır. Özellikle teravih ve misvak konusunda “vazgeçilmiş farz” ifadesinin kullanılmasının günümüz koşullarında kıymet arttırıcı bir unsur olabileceği düşüncesine ulaşılmıştır.

Söz konusu hadisler ve şarihlerin ilgili yorumları incelendikten sonra tezimizde ele aldığımız rivayetlerdeki inceliklerden bazıları ön plana çıkarılmıştır. Dinin kemale ermiş olması ile konumuz olan hadisler arasında bir tearuz olup olmadığı, Hz. Peygamber (sav)

tarafından kolaylığın sürekli tercih edildiği, Hz. Peygamber (sav) ne buyurursa murad-ı İlahi'nin de o yönde olduğu, ind-i İlahi'de son hükmün Hz. Peygamber'in (sav) tespit ettiği şekilde olduğu, bu hükümlerde tarihsel yönün de bulunduğu bu inceliklerden bazılarıdır. Ayrıca İslam'ın kolaylık dini olması ve Hz. Peygamber'in (sav) ümmetine karşı merhameti ile bu rivayetler arasında sağlam bir bağlantının bulunduğu tespit edilmiştir.

Rivayetler ile kader ve levh-i mahfuz kavramları arasındaki ilişki açısından ise levh-i mahfuzdaki hükmün değişebilir olduğuna dair bazı deliller serdedilmiştir.

Bu çalışma, Hz. Peygamber'in (sav) dindeki konumunu zedelemeye ve yetki alanını daraltmaya çalışanlara karşı yapılmış araştırmalardan olma ümidiyle tamamlanmıştır. Özellikle hadisin ve sünnetin, titizlikle yürütölen manipölasyonlarla dinden soyutlanmaya çalışıldığı günümüzde bu tür çalışmaların artması, fıkhi, kelami ve daha birçok yönden rivayetlerin derinlemesine incelemeye tabi tutulması gerektiği de burada bir öneri olarak sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Abdulgaki, M. Fuad. *el-Lu'luu ve'l Mercân*. Yemen: Dar'ul-Asar, 2004.
- Abdülfettâh Ebû Gudde. *Es-Sunnetu'n-Nebeviyye ve Beyânu Medlûlihe's-Şer'i*. Kahire: Daru's Salam, 3. Basım, 2020.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût - 'Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Ahmed el Buhari, Abdüaziz. *Keşfu'l Esrar an Usul-i Fahrulislam*. 4 Cilt. Sahafiye-i Osmaniye, 1890. <https://www.nadirkitap.com/kesfu-l-esrar-ala-usul-i-imam-pezdevi-4-cilt-takim-abdulaziz-buhari-kitap20884275.html>
- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011.
- Ayni, Bedreddin. *Şerhu Suneni Ebi Davud*. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1999.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib el-. *Avnü'l-Ma'bûd*. Dimeşk: Dar'ul Feyha, 2. Basım, 2013.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Suleymân b. Halef el-. *el-Muntekâ Şerhu'l-Muvattâ'*. 7 Cilt. Mısır: Matba'atu's-Sa'âde, 1332/1914.
- Baysa, Hüseyin. "Sakal Uzatma Ve Bıyık Kısaltmanın Hükmüne İlişkin Görüşlerin Değerlendirilmesi". *Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (Aralık 2017).
- Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Şerhu Ebî Dâvûd*. thk. Ebu'l-Munzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısırî. 7 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1420/1999.
- Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ. 3 Cilt. Beyrut: y.y., 1424/2003.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-. *Âhkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1405.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y., 1403/1983.

- Çelik, Ali. *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri (Kutlu Doğum Sempozyumu 2001)*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Çelik, Ömer. *Hakkın Daveti Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri - Prof. Dr. Ömer Çelik - Erkam Yayınları - Tefsir ve Kur'an Kitaplığı*. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Çulhaoğlu, Fikret. "İslamiyette Ağız ve Diş Sağlığı Üzerine Bir Tebliğ". *Diyanet İşleri Başkanlığı* Hicret Özel (1981).
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *Sunenu'd-Dârekutnî*. 5 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1424/2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî ed-. *Sunenu'd-Dârimî*. thk. Huseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.
- Demirci, Muhsin. *Vahiy Gerçeği*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Dilek, Dr Uğur Bekir. "Teklîfî Hüküm İfade Eden Kavramların Doğuşu, Gelişimi Ve Terimleşmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18, 2011, (ts.).
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sunenu Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.
- Ebû Yûsuf, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî. *er-Red 'alâ Sîyeri'l-Evzâ'î*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî. b.y.: y.y., ts.
- Ebû'l-Bekâ', Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî el-Hanefî. *el-Kulliyât*. thk. 'Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısırî. Beyrut: y.y., ts.
- El- Karadavi, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 1. Basım, 2008.
- El-Hereri, Muhammed Emin. *Zevi'l-Hicâ ve'l-Hâce*. Daru'l-Minhac, 2018.
- Er-Racihi, Abdülaziz. *Tevfiku'r-Rabbi'l-Mun'im*. Riyad, 2018.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Hamidullah, Muhammed. *El-Vesaike's-Siyasiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*. çev. Vecdi Akyüz. Kitabevi, 1997.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955.
- İbn İshak. *Siyer*. çev. Sezai Özel. Akabe, 1988.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür'aî ed-Dimaşkî el-Hanbelî. *İ'lâmu'l-Muvakkî'in 'an Rabbi'l-Âlemîn*. thk. Muhammed 'Abdusselâm İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *Tuhfetu't-Talib bi-Ma'rifeti Ehâdîsi Muhtasari İbni'l-Hâcib*. b.y.: y.y., 1416/1996.
- İbn Kudâme el-Makdisî, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn 'Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâ'ilî. *el-Muğnî*. thk. Tâhâ ez-Zeynî vd. 10 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Kahire, 1388/1968-1389/1969.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*. b.y.: y.y., 2. Basım, ts.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru 'İhyâ'i'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed b. 'Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdilmaksûd v.dğr. 8 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Ğurebâ'i'l-Eseriyye, 1417/1996.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*. thk. İhsân 'Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.
- İbn Useymin. *Eş Şerhul Mumti ala Zadil Mustakni*. 15 Cilt. Daru İbn el-Cevzi, 2007.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed 'Abdihak b. Ğâlib b. 'Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî. *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfî Muhammed. Beyrut: y.y., 1422.
- İbnü'l-Arabi, Ebu Bekr. *El-Mesalik Fi Şerhi Muvattai Malik*. Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2007.
- Kâdî 'İyâḍ, Ebû'l-Faḍl 'İyâḍ b. Mûsâ el-Yahsubî el-. *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idil-Muslim*. thk. Yahyâ İsmâ'il. 8 Cilt. b.y.: y.y., 1419/1998.

- Karaman, Hayreddin. “Bağlayıcılık Bakımından Rasulullah’ın Davranışları”. *H. Peygamber ve Aile Hayatı*.
- Karaman, Hayreddin. *Kuran Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. baskı., 2007.
- Kasımı, Cemalüddin el-. *Kavâidu’t Tahdis min Funûni Mustalahi’l Hadis*. Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 2. Basım, 1961.
- Kastalânî, Ebû’l-‘Abbâs Ahmed b. Muhammed el-. *İrşâdu’s-Sârî li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matba’atu’l-Kubrâ’l-Emîriyye, 1323.
- Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)*. İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 1996.
- Kurtubi. *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-Me’ânî ve’l-Esânîd*. Londra: Muessesetu’l-Furkan li’t-Turasi’l-İslami, 2017.
- Lamişi, Mahmûd b. Zeyd. *Kitab fi Usuli’l-Fıkıh*. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslami, 1995.
- Mâlik b. Enes, Ebû ‘Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta’ (Rivâyetu Ebî Mus’ab)*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf - Mahmûd Halîl. 2 Cilt. Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1412.
- Mevdudi, Ebu’l Ala. *Sünnetin Anayasal Niteliği*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.
- Muslim, Ebû’l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü’rî. *Sahîhu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1374/1955.
- Nesâ’î, Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu‘ayb el-Horâsânî en-. *el-Muctebâ mine’s-Sunen es-Sunenu’s-Suğrâ*. thk. ‘Abdulfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetu’l-Matbû’âtî’l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Nesâ’î, Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu‘ayb el-Horâsânî en-. *es-Sunenu’l-Kubrâ*. thk. Hasen ‘Abdulmun’îm. 10 Cilt. Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1421/2001.
- Nîsâbü’rî, Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî en-. *Ğarâîbu’l-Kur’ân ve Reğâîbu’l-Furkân*. thk. Zekerîyyâ ‘Umeyrât. Beyrut: y.y., 1416.
- Osmani, Muhammed Taki. *Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı*. çev. Mehmet Özşenel. İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2007.
- Öz, Mustafa. *İmam-ı A’zamın Beş Eseri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Râzî, Ebû ‘Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtîhu’l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1420.

- Salih, Subhi. *Hadis İlimleri Ve Hadis Istılahları*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-. *Usûlu's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Sübki, Mahmud Muhammed Hattab es-. *el-Menhelü'l-Azbü'l-Mevrud*. Kahire: Matbaat'ul-İstikame, 1935.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *ed-Dîbâc 'alâ Sahîh Muslim b. el-Haccâc*. thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî. 6 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbn 'Affân, 1416/1996.
- Şâfiî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs eş-. *el-Umm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Şâfiî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs eş-. *er-Risâle*. thk. Ahmed Şâkir. Mısır: y.y., 1358/1940.
- Şâh Veliyyü'llâh, Ahmed b. 'Abdirrahîm b. eş-Şehîd. *Huccetu'llâhi'l-Bâliğa*. thk. es-Seyyid Sâbık. 2 Cilt. Beyrut: y.y., 1426/2005.
- Şâtıbî, İbrâhîm b. Mûsâ el-Lahmî el-Ğırnâtî eş-. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen es-Selmân. 7 Cilt. b.y.: Dâru İbn 'Affân, 1417/1997.
- Şener, Abdülkadir. "Abdest". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/68-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Şeybânî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. el-Hasen eş-. *el-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne*. thk. Mehdi Hasen el-Kîlânî el-Kâdirî. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1403/1983.
- Şimşek, Murat. *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*. Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî. 26 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tartı, Nevzat. *Tarihsellik Düşüncesi ve Hadislerin Anlaşılması*. Otto, 2016.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-. *es-Sunen*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. ‘Abdurrezzâk ez-. *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*. thk. Heyet. 4 Cilt. b.y.: Dâru’l-Hidâye, ts.

Zehra, Muhammed Ebu. *İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü)*. çev. Abdulkadir Şener. Fecr Yayınevi, 2005.

‘Alâ’uddîn el-Buhârî, Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Hanefî. *Keşfu’l-‘esrâr şerhu ‘Usûli’l-Pezdevî*. 4 Cilt. b.y.: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, ts.

